HET LAND VAN AALST

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35
Te storten op rek. 393-0303276-46 van Het Land van Aalst,
Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst.
Internationale betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646
BIC:BBRUBEBB

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Freddy Caudron, Lieve De Mecheleer (verslaggever), Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Bart Van Langenhove, Wilfried Vernaeve (beheerder).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Wilfried Vernaeve, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst
tel. 053 77 43 38
e-mail: wilfried.vernaeve@telenet.be
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: landvanaalst@versateladsl.be
Website: http://www.landvanaalst.tk

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

HET LAND VAN AALST

Jaargang LX - 2008

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35
Te storten op rek. 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst.
Internationale betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646
BIC:BBRUBEBB

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Freddy Caudron, Lieve De Mecheleer (verslaggever), Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Bart Van Langenhove, Wilfried Vernaeve (beheerder).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Wilfried Vernaeve, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst
tel. 053 77 43 38
e-mail: wilfried.vernaeve@telenet.be
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: landvanaalst@versateladsl.be
Website: http://www.landvanaalst.tk

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

BIJ ONZE ZESTIGSTE VERJAARDAG

In 1947-1948 werd de geschiedkundige vereniging 'Het Land van Aalst' opgericht. Het jaar daarop, in januari 1949, rolde het eerste nummer van het tijdschrift *Het Land van Aalst* van de pers. Zestig jaargangen betekenen bijna 20.000 pagina's historische teksten. Aan de huidige marktprijs gerekend betekent dit een investering van circa 600.000 euro in geschiedenis en dit door een vrijwilligersvereniging. Het aantal onbezoldigde werkuren dat daarbij door auteurs en bestuur gepresteerd werd, moet fenomenaal groot zijn. Tot daar de nuchtere cijfers.

De context waarin de vereniging gesticht werd, was toen volledig anders dan vandaag. *Het Land van Aalst* moest in Oost-Vlaanderen het spiegelblad worden van wat *Eigen Schoon en De Brabander* in West-Brabant was (zie ook het artikel over Jozef de Brouwer in dit nummer). Van bij het begin was het de ambitie om een regionaal tijdschrift uit te geven dat studies publiceerde die wetenschappelijk onderbouwd waren. Onze vereniging koos bewust voor een pluralistisch profiel en werd onmiddellijk aanvaard als lid van het 'Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis', dat in 1947 het licht zag. Ons studiegebied omvat het 'historische' Land van Aalst, dit is het gebied tussen Schelde en Dender. Hoewel dit stuk Rijksvlaanderen eigen centrale bestuurlijke instellingen verwierf, bleef het in wezen erg verkaveld in de kleinere invloedssferen van de baronieën. Met de Franse Tijd hield het Land van Aalst op te bestaan. De Zuidelijke Nederlanden werden opgedeeld in departementen, arrondissementen en kantons. Vanaf die periode tot vandaag gaf het arrondissement Aalst aan de regio Aalst-Ninove-Geraardsbergen-Herzele-Zottegem een zekere sociale identiteit. Het Daensisme was zonder het kiesarrondissement Aalst ondenkbaar. Het begrip Land van Aalst roept bij velen vandaag de connotatie met het arrondissement op, denken we maar aan de intercommunale Land van Aalst (ILVA). Ook de arrondissementen zijn sinds de jongste kieshervormingen geen sociaal structurerend gegeven meer. De fusie van gemeenten schafte in 1976 de oude gemeentegrenzen af en creëerde nieuwe grotere lokale entiteiten die voorheen nooit bestaan hebben. Weliswaar bleven de parochies bestaan, maar de terugval van de katholieke kerk maakt dat deze eeuwenoude religieuze structuur het leven van vandaag minder en minder vorm geeft. Komt daarbij dat de multiculturele samenleving in onze steden en dorpen zichtbaar aanwezig is. Migranten uit de ganse wereld zijn aanwezig in onze

scholen, straten en winkelcentra. Ninove, Denderleeuw en Aalst komen in de periferie van Groot-Brussel te liggen. Jonge mensen verhuizen vaker en voelen geen affectieve band meer met de geboortestreek. Wat kan een vereniging als de onze nog betekenen in die snel veranderende samenleving?

In 1949 bezat *Het Land van Aalst* een monopoliepositie voor de publicatie van historische teksten over de zuidelijke Denderstreek. Vandaag zijn in het gebied van het historische Land van Aalst naast onze vereniging nog drie andere historische kringen werkzaam (Ronse, Zottegem en door de fusie van de gemeenten ook gedeeltelijk Oudenaarde) en een tiental grotere heemkundige kringen (Haaltert, Erpe-Mere, Lede, Hofstade-Gijzegem, Faluintjes, Gerardimontium in het arrondissement Aalst en Land van Rode, Triverius-Brakel, Businarius-Maarkedal en Liedekerke daarbuiten) en tientallen kleinere kringen, die meestal slechts één dorp tot werkgebied hebben. Die kringen tellen samen duizenden leden en brengen elk hun publicaties. Voeg daarbij de VVF-afdelingen voor genealogisch onderzoek, de gemeentelijk goed uitgebouwde erfgoedraden, cultuurraden, archeologische diensten en culturele centra die rond speciale thema's met Open Monumentendag of Erfgoeddag het eigen patrimonium in het licht stellen en we komen tot een enorme stapel historische literatuur die jaarlijks over het gebied van het historische Land van Aalst gepubliceerd wordt, de websites van gemeenten, verenigingen en particulieren nog niet meegerekend. De jaarlijkse 'bibliografie van het Land van Aalst' in ons tijdschrift, met gemiddeld 500 items, is getuige van die overvloed aan publicaties. Kwantitatief vertegenwoordigen wij in die overvloed slechts een 5%.

Hoe deze grote belangstelling voor het lokale verleden verklaren, een trend die zich vooral vanaf de jaren zeventig heeft ingezet? We zien twee belangrijke redenen. Ten eerste de nostalgie: wat verdwijnt, roept heimwee op. Ten tweede de toegenomen vrije tijd en de betere scholing van een groot aantal mensen: velen, vooral gepensioneerden, kunnen zich de luxe permitteren belangeloos enkele jaren van hun leven aan hun interesse voor geschiedenis te wijden.

Eigenaardig genoeg heeft *Het Land van Aalst* van die groei aan historische interesse niet geprofiteerd. Het aantal leden van onze vereniging is sinds de oprichting vrij constant gebleven en schommelt tussen de 300 à 450 (vandaag ca. 400). *Het Land van Aalst* beroert slechts die kleine groep van mensen die een meer diepgaande historische kennis van hun regio willen verwerven. Die groep bestond zestig jaar geleden al, die bestaat ook vandaag nog en die zal morgen niet

verdwenen zijn. Het is een ander type lezerspubliek dan datgene dat door de recente boom van heemkundige kringen wordt aangesproken. Onze artikelen zijn meer afstandelijk en spelen minder op de directe emotionele band met het verleden in. De studies die verschenen zijn in de vorige negenenvijftig jaargangen blijven ook vandaag nog actueel. Die schare lezers die zich uitstrekt in de tijd betaalt echter geen lidgeld. De vraag is dus niet of *Het Land van Aalst* morgen nog lezers zal hebben, maar of het in de toekomst nog economisch mogelijk zal blijven om voor een dergelijke beperkte groep een tijdschrift uit te geven. Drie factoren zullen hierin beslissend zijn: de prijs van het drukken, de prijs van het verzenden en de omvang van de overheidssubsidie. De prijs van het drukken was de laatste tien jaar redelijk stabiel en alles laat voorzien dat het zo zal blijven. De posttarieven stijgen voortdurend en het is onduidelijk tegen welke prijs bij de liberalisering van de postmarkt een tijdschrift als het onze nog zal kunnen verstuurd worden. De subsidiëring vanuit het Vlaamse Gewest en de Provincie was de laatste decennia een betrouwbaar en stabiel gegeven. Hierin zou de komende jaren grote verandering kunnen komen, enerzijds omdat het begrip erfgoed breed opengetrokken wordt en anderzijds omdat het Vlaamse Gewest de subsidiëring van regionale en lokale tijdschriften en verenigingen wil afschuiven naar het provinciale en gemeentelijke niveau. Meer verenigingen zullen in aanmerking komen voor subsidies uit een gelijkblijvende pot. Zal een vereniging die ijvert om een lokaal kippenras in stand te houden als erfgoedvereniging op gelijke voet gesteld worden met een vereniging die een wetenschappelijk historisch tijdschrift uitgeeft? Zal men blijven rekening houden met de zeer specifieke kosten- en inkomstenstructuur die een regionale vereniging als de onze heeft? De toekomst zal het uitwijzen.

Toch houden wij vast aan onze koers die we al jaren varen, niet uit koppigheid, maar uit overtuiging. We willen een onafhankelijk regionaal historisch tijdschrift blijven, dat enerzijds algemene studies publiceert over het historische Land van Aalst, en anderzijds de focus gericht houdt op het gebied van het arrondissement Aalst, in casu de zuidelijke Denderstreek van Aalst tot Geraardsbergen. Dat regionale heeft zijn intellectuele meerwaarde, maar stoot ook vele mensen af. Onze artikelen moeten steunen op origineel onderzoek en wetenschappelijk onderbouwd zijn. We streven variatie in de onderwerpen na en vragen leesbare en toegankelijke teksten. Ons eerste nummer van de nieuwe jaargang is daar opnieuw het bewijs van. In nummer 2 van deze jaargang zal Koenraad De Wolf een overzicht brengen van wat nog rest

aan Romaanse kerkenbouw in het historische Land van Aalst. Nummer 3 brengt traditiegetrouw de bibliografie. Nummer 4 zal gewijd zijn aan de Van Deventer stadsplannen (circa 1560) van Aalst, Ninove en Geraardsbergen (zie verder). We hebben een uitgebreide studie binnen van Sylvain De Lange over de geschiedenis van het Hof te Fransbeke te Opbrakel, er is een studie van Dirk Van de Perre met nieuwe gegevens over het geslacht 'van Poppenrode' te Aalst. We zullen in 2009 een reeks artikelen wijden aan de 18de-eeuwse Gentse architect Jan-Baptist Simoens, die een grote rol speelde in de bouw van de abdijkerk van Geraarsbergen, de abdij van Grimminge, de abdijgebouwen van Ninove, het collegegebouw van de jezuïeten te Aalst, het kasteel van Leeuwergem en enkele Gentse stadsgebouwen, eventueel gepaard gaande met een studie- en excursiedag en een kleine tentoonstelling. Kortom we hebben grote plannen voor dit jaar en voor de komende jaren.

Tot die plannen hoort ons voornemen om een elektronisch adressenbestand aan te leggen zodat we op een soepele manier een aantal berichten elektronisch kunnen doorsturen naar onze leden en sympathisanten (zie aparte mededeling).

Hoewel we weten dat ons groeipotentieel beperkt is, willen we dit toch maximaal aanboren. Onze vereniging heeft een traditie van extra-uitgaven, denken we maar aan de prachtige Parijse Horenbaultkaart van het Land van Aalst, uitgegeven bij ons veertigjarig bestaan. Dit jaar willen we de drie Van Deventerstadsplannen van Aalst, Ninove en Geraardsbergen heruitgeven. Ongeveer honderd jaar geleden is een kleureneditie op de markt gebracht die vandaag nagenoeg onvindbaar is. Een nieuwe uitgave dringt zich op om wetenschappelijke redenen, maar ook om een breder publiek te laten genieten van deze prachtige kaarten in kleur. Onderhandelingen met de stadsbesturen zijn gaande om in een gezamenlijke inspanning de financiële lasten van de uitgave te dragen. Alle tekenen wijzen op een positief resultaat. In de loop van november hopen wij deze kaartuitgave aan het publiek te kunnen voorstellen. Leden van *Het Land van Aalst*, zowel bestaande als nieuwe leden, krijgen één kaart gratis en kunnen de andere kaarten tegen gunstvoorwaarden aanschaffen. Nummer 4 van deze jaargang zal volledig gewijd worden aan de studie van de drie kaarten. We willen via de publiciteit rond deze kaartuitgave de aandacht van het brede publiek trekken op de werking van onze vereniging en op de inhoud van ons tijdschrift. Laat het een reden zijn om lid te blijven of om lid te worden.

Het bestuur

BEELDHOUWER JACOB DE CONINCK EN ZIJN AANDEEL IN HET INTERIEUR VAN DE MEERBEEKSE KERK

Dirk VAN DE PERRE

1. Leven

Van de Brusselse beeldhouwer Jacob De Coninck is bij mijn weten nog geen grote studie gemaakt.[1] Wel beschikkingen we over een levensbeschrijving met gegevens tot 1777 in de papieren van Philippe Baert (zie **Bijlage 1**). Baert verzamelde in dienst van markies François du Chasteler allerlei informatie over kunstenaars uit de Zuidelijke Nederlanden.[2] Vermoedelijk ontving hij die informatie van de kunstenaar zelf, zijn familie of een naaste medewerker. De privé-gegevens zijn zeer secuur. De informatie over de werken van De Coninck lijkt onvollediger en eerder op basis van herinneringen dan van documenten te zijn samengesteld. Deze tekst is de rijkste bron over zijn leven.

Jacob De Coninck werd geboren te Brussel in 1703 als zoon van François en Maria Mommaert. Hij bleef zijn ganse leven te Brussel wonen en werken. Hij werd als meester opgenomen in het Brusselse beeldhouwersgild in 1736. Hij trouwde in 1742 met Margareta De Haese, bij wie hij vier kinderen had, een zoon en drie dochters. In 1777, 74 jaar oud, was hij nog in leven. Zijn juiste sterftedatum is niet gekend.

Hij wordt genoemd als een leerling van Jacques Bergé, een ander bekend Brussels beeldhouwer.[3] In de tekst van Baert worden twaalf werken opgesomd, vier te Brussel en acht in een periferie van 20 à 25 kilometer, vooral in West-Brabant. Van de twaalf opgesomde werken zijn nog drie belangrijke werken overgebleven: de biechtstoel in de abdijkerk te Ninove, de preekstoel in de kerk van Onze-Lieve-Vrouw-

1 Er bestaat wel een korte vermelding in U. THIEME en F. BECKER, *Allegemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zum Gegenwart*, XXI, p. 270.

2 G. VANDE WINKEL, *Beschrijvinge der Abbatiale kerck van de hh. Cornelius ende Cyprianus nevens Ninove (1779). Tekstuitgave,* in: *Analecta Praemonstratensia*, 50, 1984, p. 75-76.

3 Jacques Bergé (1693-1756), zie W. BERGE, *Jacques Bergé, Brussels beeldhouwer, 1696-1756* (Verhandelingen Kon. Ac. voor Wet., Let. en Sch. Ku., Klasse der Schone Kunsten, 48), Brussel, 1986.

Lombeek en de lambrisering en de zijaltaren in de kerk te Meerbeke.

Het werk te Ninove werd besteld door de Ninoofse abt Ferdinand Van der Haegen op 15 september 1739 voor 1500 gulden.[4] De Coninck was toen pas zelfstandig meester. Mogelijk werd hij aan de abt aanbevolen door Bergé, die twee weken voordien, op 30 augustus 1739, de opdracht kreeg om de preekstoel te maken.[5] De biechtstoel van De Coninck, langs de noordkant van het hoofdportaal, moest naar het model van de biechtstoel van Theodoor Verhaegen[6] gemaakt worden, die in 1736-1738 werd uitgevoerd en rechts van dit portaal staat. Het werk van Verhaegen wordt algemeen als een meesterwerk beschouwd. De Coninck leverde beeldhouwtechnisch een perfect en monumentaal werk af, dat echter de kracht en de dynamiek van de biechtstoel van Verhaegen mist.

De preekstoel in de kerk te Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek is een ander monumentaal werk. In onze Brusselse tekst wordt de preekstoel in 1742 gedateerd en volledig op naam van De Coninck gezet. In de literatuur wordt de datum 1756 vermeld en wordt het ontwerp toegeschreven aan Laurent Delvaux[7] en de uitvoering aan De Coninck.[8] Het kleinere beeldhouwwerk aan de orgelkast, gedateerd 1753, is eveneens van zijn hand.[9] Ook te Lombeek lijkt De Coninck dus eerder uitvoerder dan creator.

Niet vermeld in de biografie is zijn werk te Asse in de Sint-Martinuskerk. Daar zijn de twee basreliëfs in houtsnijwerk in de H. Kruiskapel van zijn hand. Dit werk wordt gedateerd in 1763.[10]

4 E. DHANENS, *De Onze-Lieve-Vrouwkerk te Ninove* (Inventaris van het kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen, XI), Gent, 1980, p. 63.
5 Ibidem, p. 61.
6 Mechels beeldhouwer (1701-1759) die talrijke opdrachten in de abdijkerk uitvoerde, ook na 1736, waaronder de lambrisering en de twee altaren in het transept.
7 Gent 1696 - Nijvel 1778.
8 D. COECKELBERGHS en W. JANSSENS, *Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische Bedehuizen. Prov. Brabant. Kanton Sint-Kwintens-Lennik*, Brussel (KIK), 1981, p. 36.
9 Ibidem, p. 35.
10 KIK Fototheek on-line, Databank, Asse, Kerk Sint-Martinus; nr. 40.

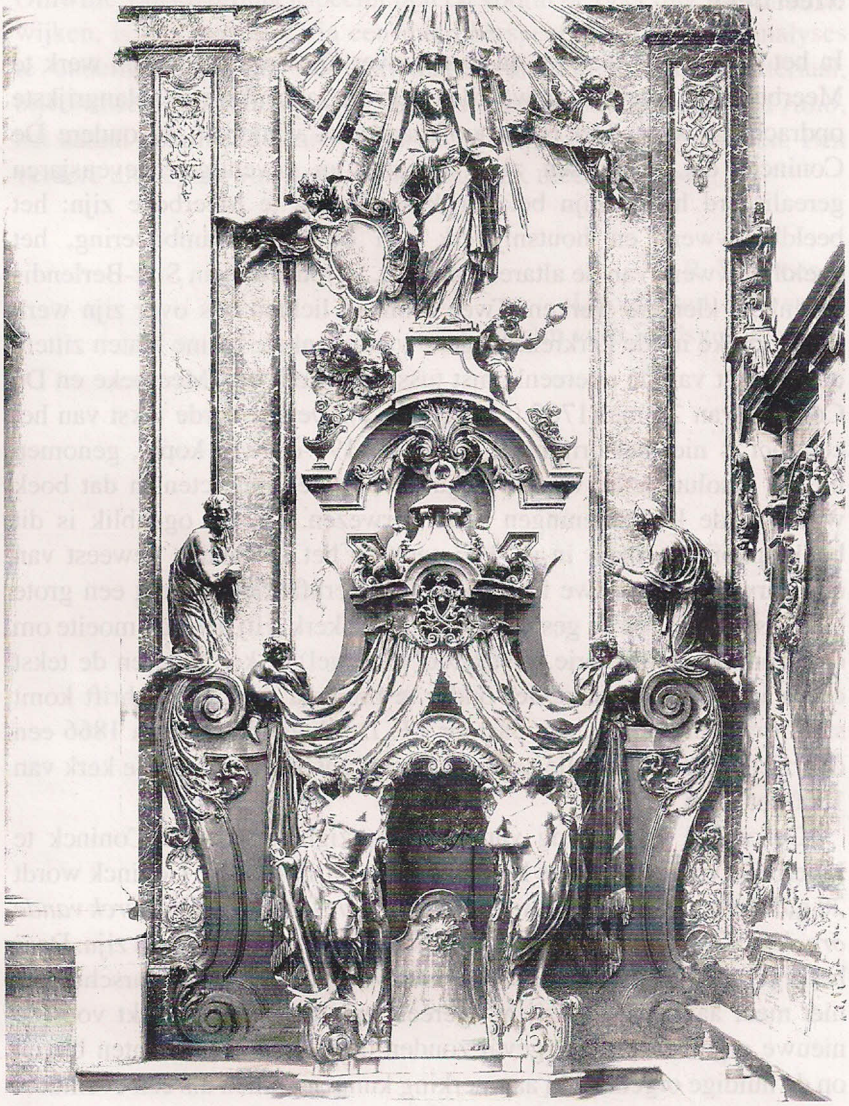

Afb. 1. Monumentale biechtstoel in de O.L.Vrouwekerk te Ninove met als thema 'Maria toevlucht der zondaars'. Werk van de jeugdige De Coninck met opdracht in 1739 in samenwerking met schrijnwerker Jozef Roosens. De biechtstoel werd gemaakt als pendant van de veel bekendere biechtstoel van Theodoor Verhaegen.
(Copyright: IRPA-KIK, Brussel)

2. De beeldhouwwerken van De Coninck in de kerk te Meerbeke

In het geheel van wat we nu weten over De Coninck is zijn werk te Meerbeke, dat integraal bewaard is, zijn omvangrijkste en belangrijkste opdracht geweest. Het is in hoofdzaak ook werk van de oudere De Coninck, dat hij tussen zijn zestigste en zeventigste levensjaren gerealiseerd heeft. Zijn belangrijkste werken te Meerbeke zijn: het beeldhouwwerk en houtsnijwerk van de ganse lambrisering, het beeldhouwwerk van de altaren van O.-L.-Vrouw en van Sint-Berlendis en enkele kleinere werken. Twee bronnen lichten ons over zijn werk te Meerbeke in: de kerkrekeningen, waarin enkele kleine hiaten zitten, en de tekst van de overeenkomst tussen de kerk van Meerbeke en De Coninck van 28 mei 1765 (zie **bijlage 2**). De bewaarde tekst van het contract is niet het origineel, maar een 19de-eeuwse kopie, genomen uit het resolutieboek van de baljuw. Naar de contracten in dat boek wordt in de kerkrekeningen vaak verwezen. Op dit ogenblik is dit boek spoorloos, maar in de 19de eeuw is het in handen geweest van een persoon met nauwe banden met de kerkfabriek en met een grote belangstelling voor de geschiedenis van de kerk. Hij deed de moeite om drie contracten (boiserie, preekstoel en orgel) te kopiëren en de tekst ervan in het parochiearchief onder te brengen. Het handschrift komt sterk overeen met dat van pastoor J.F. De Puysselier, die in 1866 een overzicht maakte van alle aankopen van kunstwerken voor de kerk van 1800 tot 1865.[11]

De oudste vermelding van de aanwezigheid van De Coninck te Meerbeke vinden we in de kerkrekening van 1747.[12] De Coninck wordt 20 gulden betaald *over het sneyden ende vergulden van het werck vande orgelcas*. Gelet op het bedrag moet dit een klein werk geweest zijn. Daar het orgel en de orgelkast in 1780 vernieuwd zijn, is dit werk waarschijnlijk niet meer aanwezig, tenzij het gerecupereerd is en herbruikt voor de nieuwe orgelkast. In dat geval zouden de muziekinstrumenten boven op de huidige orgelkast in aanmerking kunnen komen als een eventueel werk van De Coninck.[13]

Zoals eerder geschreven, werd de westgevel van de kerk in 1750 vernieuwd en werd het schip verbreed en verdiept. Daarna had de kerk

11 GENT, Bisschoppelijk Archief, Parochiekerk Meerbeke, nr. 85.
12 BEVEREN, Rijksarchief, GOA Meerbeke, nr. 132. Tegelijkertijd werd het orgel gerepareerd en van 20 nieuwe pijpen voorzien door J. Delhaye.
13 Voor de orgelkast, zie D. VAN DE PERRE en L. ROBIJNS, *De Sint-Pieters- en Sint-Berlendiskerk te Meerbeke. Een plek rijk aan geschiedenis* (Kleine cultuurgidsen, Provincie Oost-Vlaanderen), Gent, 2006, p. 42-43.

een volledig nieuwe binnenaankleding nodig. Het is in het kader van die campagne dat De Coninck een reeks belangrijke opdrachten kreeg.[14]

Een eerste opdracht betrof het Berlendisbeeld in basreliëf, geplaatst in het boogveld boven de inkomdeur van de westgevel. Onder het beeld staat het chronogram *Ecce Berlendem* dat naar het jaar 1750 verwijst.[15] Op 14 juni 1757 werd De Coninck 16 gulden betaald *in voldoeninghe van in hout gesneden en gelevert te hebben het portrait van Ste Berlendis staende boven de kerckckdeur*.

Volgens de Brusselse biografie maakte hij eveneens het altaar van Onze-Lieve-Vrouw. In de kerkrekeningen, die niet volledig zijn, heb ik over betalingen voor het beeldhouwwerk van dit altaar niets teruggevonden. Wel wordt Willem Ravets, schrijnwerker, op 26 juni 1756 20 gulden betaald voor *sijn werck ins maecken van den autaer van O.L.Vrouwe*.[16] De Coninck werkte altijd samen met schrijnwerkers die het stramien voor de constructie leverden. Hij voegde slechts de beelden en de versierselen toe. In dit altaar betreft het drie grote beelden: centraal Maria met kindje Jezus en links en rechts de beelden die het Geloof en de Liefde verzinnebeelden. Boven in het fronton is er een dubbele stralenbundel: een die uitgaat van de Duif die de H. Geest verzinnebeeldt en een van het Hart van Jezus. Vier putti's, acht engelenkopjes en wolkjes dragen en schragen de stralenbunders.[17] Is het ontwerp van de altaarportiek eveneens aan De Coninck toe te schrijven, of maakte hij slechts de versierselen? Ik veronderstel dat zowel het ontwerp van de altaarportiek, het gedeelte boven de altaartafel, als de sculptuur van de beelden van de hand van De Coninck zijn. De beelden zijn immers bepalend voor de architectuur van het geheel en geen loutere toevoegingen. Dit altaar zag er in 1756, wat de altaartafel en het tabernakel betreft, anders uit dan vandaag. Volgens een kwitantie van 12 oktober 1772 leverde de Ninoofse schrijnwerker Jozef Bemindt twee marmeren treden voor de altaren van Onze-Lieve-Vrouw en van Berlendis, en maakte hij de *twee tomben vande selve authaeren* en het tabernakel voor het altaar van Berlendis, dit alles voor de som van 620 gulden.[18] Daaruit kunnen we opmaken dat de opdrachtgevers gelijke tomben wensten in beide zijaltaren en dat de bestaande altaartombe van het Maria-altaar esthetisch niet voldeed. Bemindt leverde dus de

14 Ibidem, p. 32-36 en D. VAN DE PERRE, *De bouw van het schip van de kerk in 1947-1750 en enkele nieuwe gegevens over de Romaanse kapittelkerk te Meerbeke*, in: *Het Land van Aalst*, 65, 2004, p. 130-142.
15 VAN DE PERRE en ROBIJNS, p. 71.
16 BEVEREN,RA, GOA Meerbeke, nr. 104.
17 VAN DE PERRE en ROBIJNS, p. 48-49.
18 BEVEREN, RA, GOA Meerbeke, nr. 424.

onderbouw van het Maria-altaar. Maar het tabernakel van dit altaar met het figuratieve tafereel op de tabernakeldeur is vermoedelijk van de hand van De Coninck. Hij maakte dat onderdeel circa 1771-1772, toen Bemindt de nieuwe altaartafel leverde. Volgens het contract van 1765 diende De Coninck immers nog enkele versierselen aan dit altaar toe te voegen.

De marmering van beide genoemde altaarportieken werd uitgevoerd door de schilder Johannes Pier(t)zer,[19] die hiervoor op 13 augustus 1772 150 gulden betaald werd, dit is bijna de prijs voor twee schilderijen van de lambrisering.[20] Dit wijst erop dat marmeren als een kunstambacht beschouwd werd. Bepaalde Piertzer de kleurtonaliteit van de altaarportiek autonoom? Vermoedelijk wel.

We kennen de prijs niet die aan De Coninck betaald werd voor het beeldhouwwerk aan dit altaar, maar het lijkt realistisch om de totale kostprijs voor dit altaar, voor wat de werken in de 18de eeuw betreft, op een 700 à 800 gulden te schatten.

De beide houten altaartafels van Bemindt werden in het midden 19de eeuw opnieuw vervangen door witmarmeren constructies. Van de tafel van het Maria-altaar bevinden zich enkele ontwerpschetsen in het archief van J.B. Lavaut, die onderpastoor was te Meerbeke in 1866-1867.[21] We kunnen deze onderpastoor aanwijzen als de ontwerper van de huidige marmeren altaartafel.

De volgende twee eeuwen werd het altaar enkele keren opnieuw gemarmerd. In 1947 gebeurde dit door het bekende Gentse bureau Bressers. Wie foto's van toen met die van de laatste restauratie van 2005-2006 door Salv'Artes uit Leefdaal vergelijkt, ziet een gans ander kleurenpalet. Vandaag is op basis van onderzoek van de verschillende verflagen gekozen voor lichte tinten, waardoor een zwevend effect bereikt wordt en het rococokarakter van het kunstwerk prachtig tot zijn recht komt.

Dit betekent dat een het Maria-altaar zoals we het nu kennen minstens het werk van meer dan vijf personen is: ongetwijfeld is de hoofdfiguur De Coninck, maar ook schrijnwerkers Ravet en Bemindt, de schilder Piertzer, de amateur-architect J.B. Lavaut en de latere restaurateurs hadden hun aandeel. Restaureren is interpreteren. Dit wil zeggen dat

19 Over Johannes Piertzer of Pierzer is weinig geweten. Hij maakte als schilder in 1776 het portret van de Geraardsbergse abt Robertus van Adorp (G. VAN BOCKSTAELE, *Het cultureel erfgoed van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen*, 1096-2002, Geraardsbergen, 2002, p. 108).

20 BEVEREN, RA, GOA Meerbeke, nr. 424.

21 GENT, Bisschoppelijk Archief, Parochiekerk Meerbeke. Lavaut is eveneens ontwerper van de neogotische Berlendiskapel van 1866 aan de Halsesteenweg.

een complex kunstwerk als een altaarportiek leeft en een evolutie in de tijd meemaakt. Wat wij nu zien is niet het resultaat van de eenmalige schepping van één persoon, maar het resultaat van verscheidene ingrepen door meerdere personen.

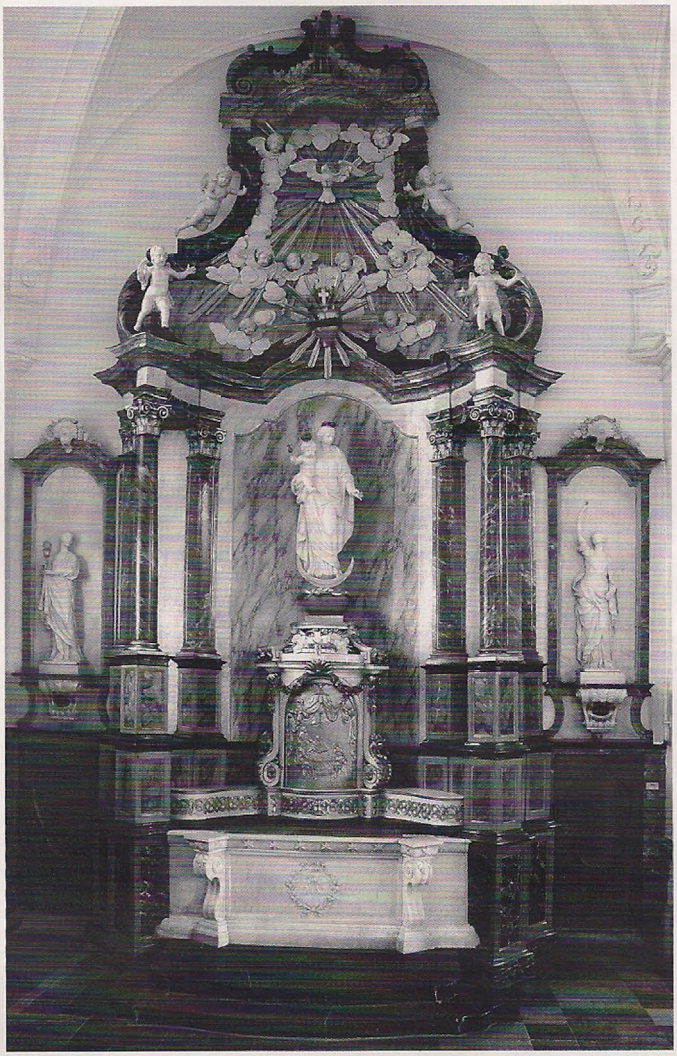

Afb. 2. Het Maria-altaar in de noordelijke zijbeuk met beeldsnijwerk van De Coninck, gemaakt circa 1756.
(Foto: André Van der Roost)

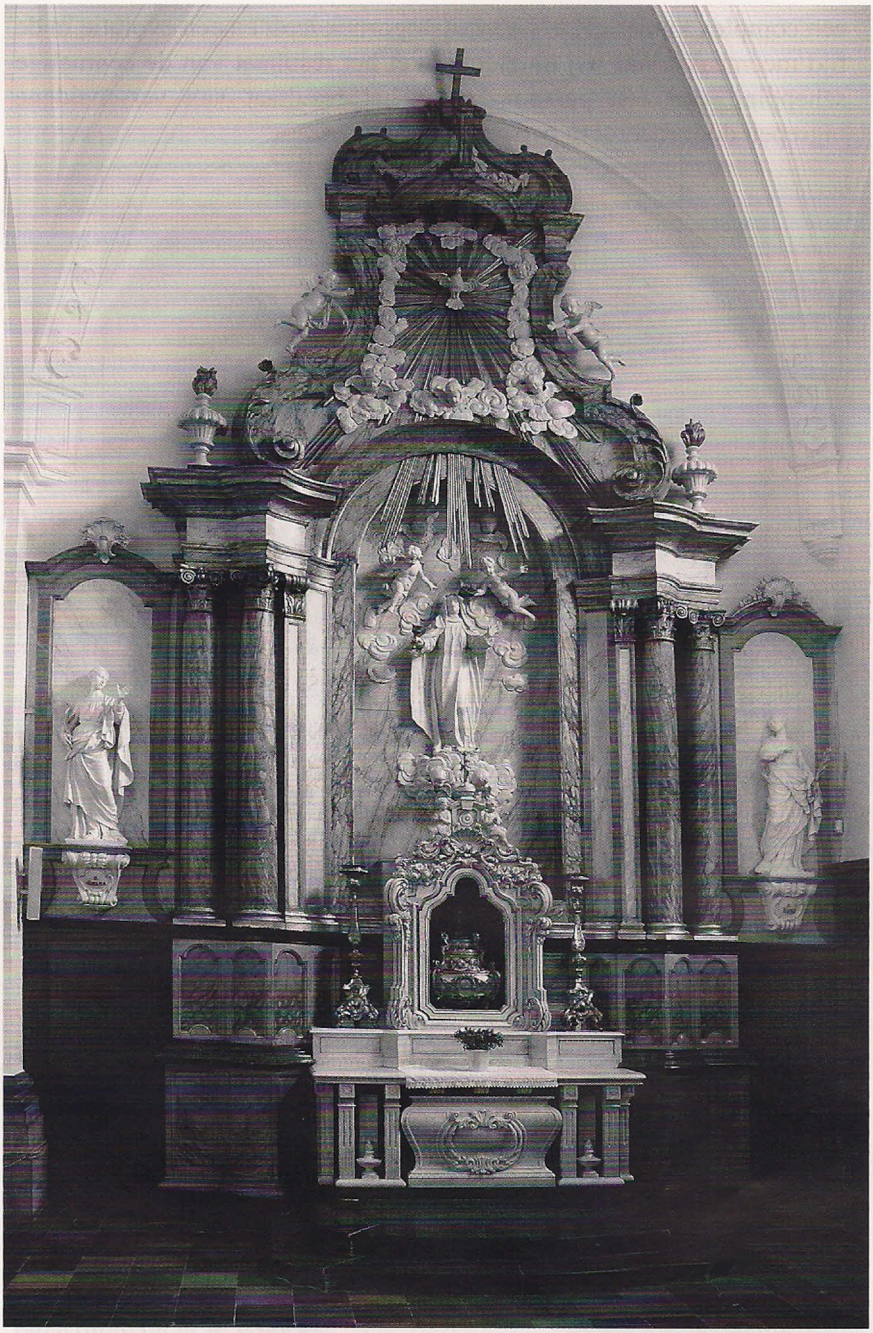

Afb. 3. Het Berlendisaltaar in de zuidelijke zijbeuk, met beeldsnijwerk van De Coninck, gemaakt in 1765-1767. (Foto: André Van der Roost)

Het Berlendisaltaar werd ontworpen als pendant van het Onze-Lieve-Vrouwealtaar.[22] Beide altaren werden duidelijk als een tweeeenheid geconcipieeerd. Over de opdracht die De Coninck voor het Berlendisatlaar van het Meerbeekse kerkbestuur kreeg, zijn we goed ingelicht door het contract van 1765: *item sal oock gehouden sijn den autaer in de choore van Ste Berlendis te leveren, de belthouwerije egael ende conforme aen den genen alreeds gemaeckt ende gestelt in de choore van O.L.Vrouwe, vervat in desen accoorde, oock met het maecken ende leveren het beldt van onse H. patroonersse Berlendis op de selve grootte gelyck het gene gestelt, verbeldende onse L. Vrouwe, in den gemelden autaer.* Zoals het Mariabeeld in het O.-L.-Vrouwealtaar wordt hier het beeld van Berlendis, dat haar verheerlijking in de hemel voorstelt, geflankeerd door twee grote zijbeelden, links dat van Nona en rechts dat van Celsa, haar (legendarische) gezellinnen. In het fronton is een gelijkaardige stralenbundel met duif aangebracht en zweven putti's en engelenkopjes op wolkjes. Het beeldhouwwerk voor het altaar werd onmiddellijk uitgevoerd. In 1766 werd Peter De Vleeschouwer betaald om met paard en kar naar Brussel te rijden om er *de beldthouwerije van den authaer van onse SS patroonersse Berlendis af te haelen.*[23] Op 25 januari 1767 werd schrijnwerker Floris Borremans betaald voor het maken van stellingen voor het *oprechten ende stellen vanden authaer van Ste Berlendis.*[24]

Pas in 1772 was het geheel volledig afgewerkt, toen Bemindt, zoals vermeld bij het Maria-altaar, betaald werd voor het maken van een nieuwe altaartafel met tabernakel en Piertzer de altaarportiek marmerde. Bemindt maakte toen eveneens de deuren onder de beelden van Nona en Celsa.[25]

De tombe en het tabernakel van Bemindt werden in 1864 vervangen. Er kwam een witmarmeren altaartafel en op plaats van het tabernakel werd het reliekschrijn van Berlendis geëtaleerd, dat in 1773 door de Mechelse beeldhouwer Pieter Valckx werd gemaakt.[26] Dit schrijn is dus oorspronkelijk niet voor dit altaar gemaakt. De krans rond het schrijn is van de hand van de Gentse beeldhouwer Charles Bruggeman (zie **Bijlage 3**). Waarschijnlijk was hij eveneens de ontwerper van de nieuwe marmeren altaartafel, die enkele jaren eerder tot stand kwam

22 VAN DE PERRE en ROBIJNS, p. 48-50.
23 BEVEREN, RA, GOA Meerbeke, nr. 112.
24 Ibidem, nr. 112.
25 Ibidem, nr. 424.
26 Pieter Valckx (1734-1785) maakte tegelijkertijd de preekstoel.

dan die van het Maria-altaar.[27] In 1864 werd de altaarportiek opnieuw gemarmerd door J. Callyn uit Gent. Alles bij elkaar beliep de kostprijs van de drie ingrepen 3150 fr.

Dus ook hier is het huidige altaar het product van een geleidelijke evolutie. De Coninck heeft medewerking gekregen van de schrijnwerkers Borremans en Bemindt, en achteraf zijn er toevoegingen geweest door de beeldhouwers Valckx en Bruggeman, door de schilder Piertzer en door de latere restaurateurs.

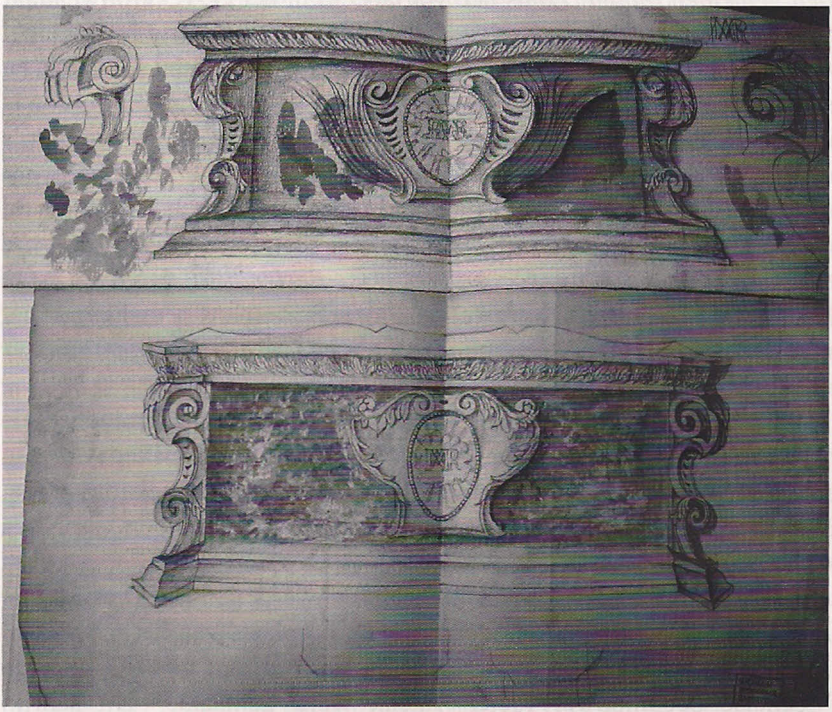

Afb. 4. Ontwerptekening voor de marmeren altaartombe van het Maria-altaar door J.B. Lavaut, uitvoering circa 1867.
(Gent, Bischoppelijk Archief, Meerbeke; Foto: D. Van de Perre)

27 GENT, Bisschoppelijk Archief, Parochiekerk Meerbeke, nr. 85. Bruggeman maakte in dezelfde periode (1862) de nieuwe communiebank. Hij was eveneens werkzaam in de kerk van Grotenberge (biechtstoel) en in die van Drongen (preekstoel); zie G. VAN BOCKSTAELE, *Grotenberge, Kerk en parochie 1232-2005*, Grotenberge, 2005, p. 68-69 en KIK, Fototheek on-line, Databank, Drongen, Sint-Gerulfuskerk.

Niet alleen de ruwbouw van het schip werd in 1750 vernieuwd, ook in het koor werd een tiental jaar nadien verbouwd en vernieuwd (nieuwe vensteropeningen, overwelving) o.l.v. architect Egidius Culp, die het eindresultaat inspecteerde in juni 1766.[28] Ik vermoed dat men het koor gebruikte als noodkerk toen het schip verbouwd werd en dat eens het schip opnieuw bruikbaar was, de werken in het koor konden aangevat worden. Over die laatste werken zijn de gegevens in de kerkrekeningen schaars, omdat de abdis van Nijvel, als grootttiendhefster, de ruwbouwwerken in het koor diende te betalen.

Eens de ruwbouwwerken voltooid, groeide het inzicht om in één grootse ingreep het interieur van het koor en het schip te homogeniseren. Men vatte het ambitieuze plan op om een nieuwe lambrisering te plaatsen vanaf het hoogaltaar tot aan het portaal. In de lambrisering dienden zes biechtstoelen en acht schilderijen te worden ingepast. Schilderijen en biechtstoelen moesten bekroond worden door 14 medaillons, telkens gedragen door twee putti's. Op de rug van de kerk- en armmeesterbanken tegen de westgevel werden eveneens twee medaillons voorzien. Alles bij elkaar diende ca. 70 strekkende meter lambrisering te worden gemaakt.

Op 25 augustus 1764 werd hiertoe een eerste contract afgesloten met De Coninck, waarvan we de tekst niet bezitten, maar waarnaar in de kerkrekeningen dikwijls verwezen wordt en waarvan ook in het contract van 1765 sprake is.[29] Dit contract van 1764 werd aangevuld met een bijkomend contract van 28 mei 1765, waarin niet alleen sprake is van het maken van de lambrisering maar ook van het Berlendisaltaar (zie **bijlage 2**). De Coninck aanvaardde alle beeldhouwwerk en houtsnijwerk te leveren voor de prijs van 4.000 gulden. Daar in de prijs ook het altaar van Berlendis verrekend is, mogen we het werk van De Coninck aan de lambrisering op ca. 3300 gulden schatten. Hij diende binnen de zeven jaar alles geleverd te hebben, wat ook gebeurd is. De betalingen aan De Coninck voor de lambrisering werden op 26 aug. 1771 afgesloten.[30]

Een tweede belangrijke figuur bij het realiseren van de lambrisering is Jozef Bemindt. Deze meester-schrijnwerker uit Ninove kreeg de opdracht in een overeenkomst van 25 december 1765 om de eikenhouten basisstructuur van de lambrisering te realiseren. De som van alle betalingen aan Bemindt, die zoals De Coninck in schijven betaald werd,

28 BEVEREN, RA, GOA Meerbeke, nr. 112.
29 Vermoedelijk werd in dit contract gedetailleerd op de beeldsnijwerk van de lambrisering ingegaan. Dit is niet meer het geval in het contract van 1765.
30 Ibidem, nr. 121.

beliep bijna 2000 gulden.[31] Bemindt stond nadien ook in voor het maken van de kaders van de schilderijen en het opspannen van de doeken.

Een derde belangrijke figuur is die van de Edingse schrijnwerker J.C. Collin. Hij werd op 10 maart 1766 dertig gulden en tien stuivers betaald *over twee modellen voor de kercke gemaeckt te hebben tot het maecken vande embouserie deser kerkcke met sijne vaccatien daartoe*.[32] Dit bedrag is bescheiden. Vermoedelijk maakte Collin het model (plan) waarvan sprake is in het contract met De Coninck van 28 mei 1765. De Coninck diende het plan te kopieren en te volgen. Het is dus redelijk te veronderstellen dat Collin het algemene schema voor de opbouw van de boiserie heeft gemaakt en dat nadien De Coninck het plan artistiek heeft ingevuld.

Misschien stond in het contract van 1764 iets over de iconografie. Deze is in de lambrisering belangrijk. Van de acht schilderijen kan de betekenis gemakkelijk achterhaald worden. De zes in het schip verbeelden de levenscyclus van Berlendis en de twee in het koor hebben een oud- en een nieuwtestamentisch thema. Van de tien medaillons zijn er vier waarvan de betekenis duidelijk is. De twee figuren op de medaillons in het koor zijn de apostelen Petrus (links) en Paulus (rechts), de twee figuren boven de banken aan de westgevel zijn enerzijds Berlendis met de beker en anderzijds Christus als *Salvator mundi*. Wie afgebeeld wordt op de zes medaillons in het schip blijft een vraagteken.

Een belangrijk onderdeel van de lambrisering zijn de acht schilderijen. Van de schilderijen weten we dat de twee (grisailles?) voor het hoogkoor gemaakt werden door schilder J. Dansaert uit Brussel voor 167 gulden.[33] De schilderijen werden met een koets afgehaald te Brussel door Jan van der Taelen op 17 maart 1769. Deze schilderijen werden in 1820 vervangen door twee grisailles van Johannes De Loose, die hiervoor 351 gulden en 86 cent ontving.[34] Heeft De Loose dezelfde voorstelling als voorheen behouden of gaat het om een nieuwe iconografie (rechts de Emmaüsgangers, links het Offer van Abraham)? De oorspronkelijke schilderijen verkeerden in 1820 in vervallen toestand, mogelijk door vochtproblemen (zie **bijlage 3**). Op 3 november 1776 werd Johannes Piertzer 195 gulden betaald *in voldoeninge van voor dese kerkcke gemaect ende geschildert te hebben twee groote schilderijen van 'tleven ende*

31 Ibidem, nr. 113 en 121.
32 Ibidem, nr. 112.
33 Ibidem, nr. 116 en 118. Dansaert was in 1755 directeur van de Academie te Brussel (THIEME en BECKER, *ALBK*, 8, p. 376.)
34 Jan-Jozef De Loose (1769-1849) uit Zele werd directeur van de Academie van Sint-Niklaas; zie I. DE WILDE, *De Loose, een 19de-eeuws schildergeslacht 1769-1885*, Zele, 1985.

historie van onse SS. Patronesse Berlendis.[35] De ruimtelijke volgorde van de afwerking in acht nemend, ging de betaling waarschijnlijk over de twee schilderijen in de dwarsbeuk. In 1777 maakte Bemindt *vier schilderijramen in de boiseringe.*[36] Vermoedelijk gaat het om de vier schilderijen uit de Berlendiscyclus in het schip en waarschijnlijk mogen we Piertzer opnieuw als de schilder van deze historiestukken aanduiden.

Afb. 5. Algemeen gezicht op de lambrisering. Beeldsnijwerk van De Conink, schrijnwerk van Bemindt, uitgevoerd in 1765-1771.
(Foto: André Van der Roost)

In 1777 was de lambrisering voltooid. De totale kostprijs moet ca. 7000 gulden bedragen hebben, of ongeveer de prijs van de preekstoel van Jacques Bergé in de abdijkerk te Ninove. In de iets oudere lambrisering van de abdijkerk te Ninove kostte één schilderij (wel van een veel groter formaat) evenveel als de zes schilderijen in het schip te Meerbeke samen.[37] Het wijst op het uitzonderlijk monumentaal karakter en de grotere artistieke kwaliteit van het interieur in de Ninoofse abdijkerk. In vergelijking was de kostprijs van de kunstwerken te

35 BEVEREN, RA, GOA Meerbeke, nr. 121.
36 Ibidem, nr. 122.
37 W. BERGE, *Financiële aspecten van de decoratie der abdijkerk te Ninove,* in: G. VANDEWINKEL (red). *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796). Catalogus*, Ninove, 1985, p. 40-45.

Meerbeke matig. De lambrisering van de kerk te Meerbeke geeft aan het interieur van de kerk haar warm en intiem rococokarakter en haar eenheid. De afwisseling van biechtstoelen, schilderijen en medaillons geeft aan de lambrisering een zekere dynamiek. Ze is bijna onveranderd bewaard gebleven. Vandaag is de kruiswerg van de genoemde Johannes De Loose, die aangekocht werd in 1845 (zie **bijlage 3**), opgehangen op de panelen tussen de biechtstoelen en de schilderijen. Dit is een recente situatie. Op oudere foto's hangen de schilderijen van de kruisweg op de kroonlijst van de lambrisering. En bij een kunstdiefstal een tiental jaar geleden zijn in één nacht 17 van de 28 putti's die de medaillons omkaderen, gestolen (de twaalf boven de biechtstoelen, de vier in het transept en één boven een schilderij). Dit maakt dat het feestelijke en luchtige rococokarakter van de lambrisering een flinke deuk heeft gekregen. Eén putti (boven het schilderij) is bij de restauratie in 2006 bijgemaakt. Ook de grote figuratieve glasramen boven de lambrisering, die geplaatst zijn in de 20ste eeuw en die op zich waardevol zijn, leiden de aandacht van de rijkdom van de lambrisering af en passen niet in de geest van een rococo-interieur. Het effect van de lambrisering in haar oorspronkelijke verschijningsvorm is niet meer te beleven. Er zijn zaken weggevallen, er zijn zaken bijgekomen. Ook dat is nu eenmaal geschiedenis. Maar in grote lijnen is de pracht en de kracht van het originele concept toch bewaard gebleven.

3. Economische betekenis van de kunstopdrachten en de attractie van de kunstwerken op het grote publiek

De kerk van Meerbeke was geen gewone parochiekerk. Het beschikte over de relieken van een plaatselijke heilige en de kerk had de traditie van een kapittelkerk. Naast de vaste inkomsten van de kerk uit tienden, gronden, renten, enz, waarmee de drie priesters die full-time aan de kerk verbonden waren, betaald werden en waarmee de courante lopende onkosten gedekt werden (zoals loon van de organist, de koster, de klokkenluiders, het betalen van kleine herstellingen), beschikte de kerk over extra-inkomsten uit de cultus van de H. Berlendis. De verkoop van boter die als offergave gebracht werd en de andere offergaven konden in goede jaren een 1500 gulden opbrengen.[38] Er was te Meerbeke geen geldgebrek om artiesten te betalen. Die stroom aan inkomsten werden

38 BEVEREN, RA, GOA Meerbeke, nr. 113 (jaar 1767)

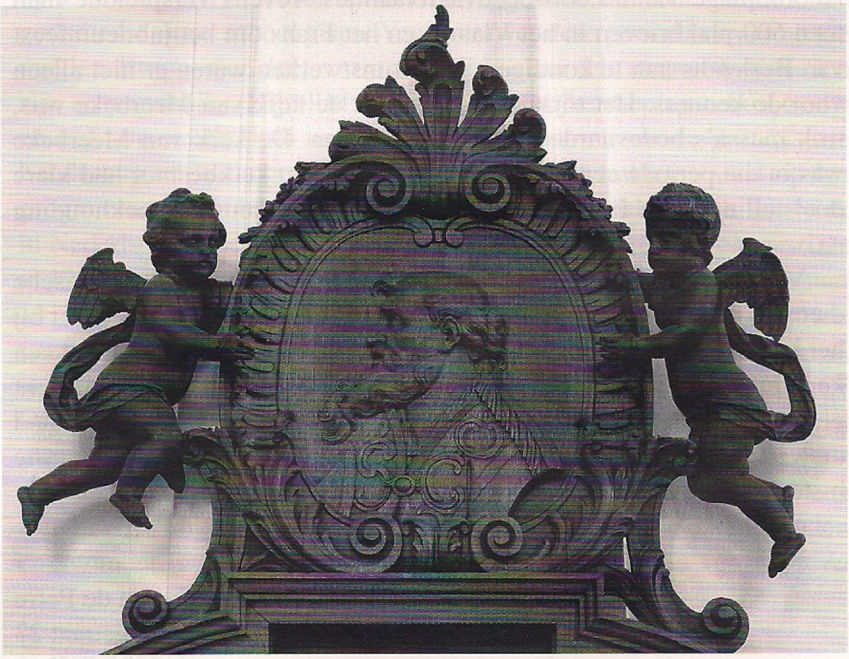

Afb. 6 en 7. Detail lambrisering. Twee medaillons met putti's.
Voorgestelde personages zijn niet gekend.
(Foto's: André Van der Roost)

goed beheerd en met visie geherinvesteerd in de vernieuwing van de kerk. Het kerkbestuur van Meerbeke besteedde op korte tijd van 1750 tot 1780 ongeveer 40.000 à 50.000 gulden in zijn kerkgebouw. Dit kwam de plaatselijke en regionale economie ten goede. De belangrijke artiesten die van buiten de streek kwamen, werden geholpen door plaatselijke ambachtslieden. Het werk bracht vervoer van materialen mee, er was vertier op de werf, er was nood aan verblijfscapaciteit voor de overnachtingen. Om de economische waarde van één gulden (= 20 stuiver) in te schatten is het interessant te weten dat Pieter Valckx, een beeldhouwer van het niveau van De Coninck, één gulden per werkdag als verloning vroeg.[39] Een meester-metser die in 1751 aan de gewelven van de kerk werkte, verdiende 18 stuiver, een diender 10.[40]

Die investeringen in kunst en architectuur rendeerden. De kerk van Meerbeke trok in de 2de helft van de 18de eeuw grote massa's volk aan. In 1757 lieten de kerkmeesters 3000 exemplaren van het boekje over het leven en de wonderen van Berlendis drukken.[41] Per jaar werden gemiddeld 5000 bedevaartvaantjes gedrukt. In 1777 was er een recordoplage van 12.000 bedevaartvaantjes. Tevens verspreidde men toen 600 plakbrieven in het Vlaams en het Frans om het jubileumfeest van Berlendis aan te kondigen.[42] De kunstwerken waren er niet alleen voor de kenners. Het totaalkunstwerk dat de kerk van Meerbeke was, trok massa's bedevaarders en bezoekers aan. De kerk van Meerbeke was in die periode een goed gerund bedrijf. Het kerkbestuur had klare doelstellingen en liet een transparante en nauwkeurige boekhouding na.

Vandaag is de Meerbeekse kerk een gebouw dat buiten de liturgische diensten permanent gesloten is. De schrik voor kunstdiefstallen zit er bij het kerkbestuur diep in. Toch is het een contradictio in terminis dat een kerk, in se een openbaar gebouw, laat staan een bedevaartkerk, permanent gesloten is. Dit is een nieuwe en naar mijn oordeel ongelukkige toestand die vele vragen oproept over de toekomst van kerkgebouwen met grote historische en kunsthistorische waarde.

Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Pollare

39 Ibidem, nr. 122.
40 Ibidem, nr. 132.
41 Ibidem, nr. 102.
42 Ibidem, nr. 122.

Bijlage 1: Biografie van Jacob De Coninck

Brussel, Koninklijke Bibliotheek, handschriften, nr. 17658.
Vie de quelques sculpteurs et autres de cette ville de Bruxelles, ou de qui l'on y voit des ouvrages.
Fol. 9-9vo.

Jaques de Coninck, sculpteur

Né a Bruxelles en 1703 de François et de Marie Mommaert, fut eleve de Bergé, entra dans le corps de scupteurs en 1736. Epousa en 1742 Marguerite de Haese, dont il a un fils et 3 filles. Il est encore en vie cette annee 1777.

1. *On voit de lui a Bruxelles dans l'Eglise de l'abbaye de Caubergue*[43] *la Chaire a Precher, soutenue par le symbole de quatres Evangelistes ; il a couté... ; il est placée en 1750.*
2. *Dans l'Eglise de Domicains : la Chaire a precher, placé en 1752, a couté...*
3. *Dans l'Eglise de N.D. de la Chapelle, les figures de l'autel de St. Dorothée en 1740.*
4. *Dans l'Eglise de St. Catharine, la Fermeture en marbre du chœur en 1740.*
5. *Dans celle de l'abbaye de St. Corneille a Ninove un confessional avec figures, a la gauche du grand portail.*
6. *Dans celle de Lombeek pres de Ninove, la Chaire a precher, 1742 ; au bas est S. Hubert a genoux devant le cerf miraculeux.*
7. *Dans l'Eglise du village de Strijthem, pres de Ninove, la Chaire a precher, fait 1751.*
8. *Dans celle de St. Martin Lennik, le maitre autel, avec la figure de ce saint Eveque au Retable.*
9. *Dans celle du village de Santbergen, pres Grammont, la Chaire a precher, dessous la martire de Ste Barbe.*
10. *Dans l'Eglise du village de Wakkerzeel, le maitre autel avec basrelief, St. Hubert a genoux devant de Cerf miraculeux.*
11. *Dans l'Eglise de Village de Wambeek, la Chaire a Precher.*
12. *Dans celle du village de Meerbeek, pres Ninove, l'autel de la Vierge, et la boiserie de l'Eglise, ornée de basreliefs.*

43 Koudenberg. Toen kloosterkerk van augustijner kanunniken, thans kerk van het Belgisch leger

Bijlage 2: Overeenkomst tussen de kerk van Meerbeke en Jacob De Coninck betreffende de *boiserie*

Meerbeke, Pastorie, Parochiearchief (niet geklasseerd), los stuk (19de eeuw) met kopie van drie contracten genomen uit het resolutieboek van de baljuw.

Op heden 28en May 1765 bekennende ondergeteeckende pastoor, canonincken, midtsgaeders bailly, borghemeester en schepenen deser prochie ende heerelyckheydt van Meerbeke bij Ninove, agerende in qualiteydt van opperproviseurs beneffens Cornelis Straetmans modernen provisor ende kerckmeester deser parochiaele en collegiaele kercke van Meerbeke voorschreven, andermael veraccordeert ende getransigeert te sijn met Sr Jacobus De Coninck, beldthouwer ofte snijder van koinste, insetenen der stadt Brussel, ten regarde van het naervolgende werck, regarderende de koinste der beeldthouwerije, sneywerck ende looverwerck ingevolge het model ende plan aen hem alhier gethoent ende ter handt gestelt, waervan hij alhier gehouden sal sijn ende sich verobligeert daervan copien te maecken ende het selve originel model, uytwijsens naer de slinke handt sonder de groote figure geteeckent op de rechte hant alsoo te wercken, ende alhier aen ons ondergeteekende proviseurs der genoemde kercke onthier ende veerthien daegen te reproduceeren, als wanneer de selve copien, te weten eene voor ditto De Coninck ende de andere voor de proviseurs deser meergenoemde kercke, naer de selve geconfronteert te hebben jegens het origineel model, van wederzijden tot seeuriteydt[44] *sullen onderteeckent worden, verobligerende sigh ditto de Coninck van het selve te sullen uytwercken in conformiteydt van het selve alhier geexhibeert model, naar de koinste alles op de bespreken ende manieren volgende:*
te weten van te maeken ende leveren alle de figuren beldthouwerije ende voirdere verciersels ingevolge van het meergenompt model, van Hollandts oft Waeverschots houdt,
beginnende eerst het selve werck van aen den hoogen autaer in de groote choor van wederzijden tot aen het gestoelte van d'heeren canonincken;
item zal oock gehouden sijn den autaer in de choore van Ste Berlendis te leveren de beldthouwerije egael ende conforme aen den genen alreeds gemaeckt ende gestelt in de choore van O.L.V., vervat in desen acoorde, oock met het maecken ende leveren het beldt van onse H. patroonersse Berlendis op de selve grootte gelyck het gene gestelt verbeldende onse L. Vrouwe in den gemelden autaer,
midtgaeders sal leeveren ende uijtwercken alle de belthouwerije ende verciersels, alles ingevolge het selve gethoont model, aen de boiseringe deser meergnoemde kerck, beginnende van aen de twee autaers respectivelyck van St Berlendis ende de choor van onse L. Vrouwe tot aen het werck van het gemaeckt portael deser mer gemelde kercke,
onder welcke te maecken embouseringe ingevolge het meer genompt model,

44 Betekenis onduidelijk.

hij ditto De Coninck sigh verobligeert te leveren als vooren oock alle de beldthouwerije tot dies noodigh, te weten tot ses bichtstoelen ende twee comptoiren van de kerck ende armen meester daer onder gecomprehendeert, midtgaeders sal oock bovendien noch moeten leveren eenighe verciercels tot den gemaeckten autaer van onse L. Vrouwe deser gemelde kercke.
De proviseurs deser meergemelde kercke sullen alle het snijwerck ende belthouwerije ontkost ditto Sr De Coninck doen afhaelen tot sijnen huyse binnen Brussel ende ten regarde van sijn genompt te stellen werck binnen de voors. kercke sal ditto Sr De Coninck gehouden sijn het selve te commen stellen 't sijnen koste in behoorelycke forme sonder dat de voorn. proviseurs aen hem over sijne daer te doene vaccatien iet sullen contribueren;
voirders verclaert ende gelooft ditto de Coninck alle hetselve te maecken leveren ende executeren onthier daete deser ende seven eerst commende jaeren, ende naer proportie van hetgene hy sal commen te leveren ende stellen sal naer raete betaelt worden.
Sijnde desen accoordt alsoo ter goeder trauwen bij den voorn. proviseurs der gemelde kercke met ditto De Coninck gemaect ende aengegaen voor ende omme de somme van vier duysent guldens couranten gelde, commende midts desen te cesseren doodt ende te niet te syn, met consent van ons ondergeteeckendt van wederzijden het accordt met elck anderen gemaeckt ende onderteeckent 25 Augusty 1700 vierentsestigh.
Actum binnen Meerbeke voorschr(even) date als supra.
J. De Coninck
P.J. Walckiers, pastor
J. Mijs, hebd (omadarius).
F.A. Foubert, scholaster
N.J. Van Varenberch
P.J. Corbisier
P.J. Van Abbeellen
N. Van op den Bosch
A. Borremans
P. Herle
Cornelis Straetmans
Jan Van den Broeck

Bijlage 3: Documenten in verband met 19de-eeuwse toevoegingen

A: Bestelling van de grisailles in zitting kerkfabriek van 17 sept. 1820; Meerbeke, Parochiearchief, Besluyten van den Raed der Kerke der Gemeente van Meerbeke, 1811-1862.

De heer pastor[45] *verslag gedaen hebbende aen den raed deser kercke dat de twee schilderijen in de boiserie der hooge koor in slechten staet zich bevinden ende dat het betaemt dat dezelve door andere worden vervangen, in aendacht nemende dat niet alleen de slechte schilderinge maar oock den slechten staet der gemelde schilderijen vereyscht dat zij door twee nieuwe worden vervangen, besluit:*
Art. 1. den bureau der Kerck word gemagtigt door d'heer Loose, schilder tot Zeele, te laten schilderen twee basrelief, verbeldende d'een het sacrificie van Adam[46] *ende d'ander het kasteelje van Emaus.*
Art.2. tot het schilderen der gemelde schilderijen zal er eene somme besteed worden van vierhondert guldens.

B. Betaling van De Loose voor de grisailles; Meerbeke, Parochiearchief, Rekeningen 1820.

n° 45
item betaelt aen mijnheer Loose schilder tot Zeele de somme van drijhondert eenenvijftig guldens ses en tachtig centens over het schilderen van twee basrelief geplaets in de choor alsmede van het repareren van de schilderijen in de boiserien.

C. Inwijding van de kruisweg van J. De Loose, 1845; Gent, Bisschoppeliojk Archief, Parochie Meerbeke, nr. 85 (verslag De Puysselier).

1845
item 24 febr., hic solemniter erecta est via S. Crucis a R.P. Bonaventura, recolecta tabella picta fuerunt a Joanne De Loose ex S. Nicolai, qua cum marginibus deauratis constiterunt: 873 fr.

D. Vernieuwing altaartafel en andere werken aan het Berlendisaltaar, 1864 ; Gent, Bisschoppelijk Archief, Parochie Meerbeke, nr. 85 (verslag De Puysselier).

1864
item positum fuit novum sepulchrum marmoreum in altari S. Berlendis: 1090 fr.;
novum quasi tabernaculum ad includendam thecam S. Berlendis cum quibusdam reparationibus in altari a dno Brugman praenominato: 1230 fr.;
pictura et deauratio ejusdem altaris a dno J. Callyn in Gand: 830 fr.

45 P. De Leeman.
46 Bedoeld wordt Abraham.

DE BOERENKRIJG TE HERZELE EN DE LETTERKUNDIGE PIETER JOHAN ROBYN

Aanslag van 3 Brumaire Jaar 7 (24 oktober 1798)

CHARLES DE ZUTTER

1. Aanleiding van mijn onderzoek

Bij navorsingen over de familiegeschiedenis bewandelt men soms enkele zijwegen naar gelang er intrigerende gebeurtenissen opduiken. Zo volgde ik de voetsporen mijn voorvader Joseph Fredericq (1776-1840), wier ouders Franse immigranten waren en die zich vóór de Franse Revolutie te Nevele[1] vestigden, Zijn vader was afkomstig uit Lotharingen en zijn moeder uit de Haute Provence. In zijn spoor belandde ik te Herzele, waar Joseph Fredericq als ambtenaar tijdelijk gewoond had. Tijdens zijn verblijf barstte de Boerenkrijg los. Bij een aanslag op en de plundering van het Gemeentehuis liep hij schade op. Zijn schade was weliswaar minimaal in vergelijking met de schade van de andere getroffenen, maar wat mij daarin het meest intrigeerde was het feit dat het voorval van 24 oktober 1798 te Herzele, te Zottegem, enz... nergens in de literatuur over de Boerenkrijg terug te vinden is.

Auguste Orts vermeldt enkel dat er benden vanuit het Land van Waas naar Oudenaarde en Ronse trokken, maar rept geen woord over de gebeurtenissen die zich in de streek van Herzele of Zottegem hebben afgespeeld. In het boek van Luc François, waarin het Scheldedepartement door Olivier Van Rode werd behandeld, zegt men enkel dat Herzele bij de groep gemeenten hoort waar de actiebereidheid het hoogst was, zonder enige konkrete gebeurtenis te vermelden.

2. Achtergrond

Het is overduidelijk dat het nieuwe regime stilaan zeer inpopulair was geworden, eerst door de invoering van torenhoge requisities, daarna

1 Zie *Het Land van Nevele* – Maart 2007, p. 47-75.

door het afschaffen van alle religieuse instellingen en uiteindelijk door invoering van de militaire conscriptie. Vanaf november 1796, had Pieter Johan Robyn als "*Commissaire du Directoire exécutif*" de onrust onder de bevolking al aangevoeld en rapporteerde het volgende aan Du Bosch, zijn overste van het Scheldedepartement::

> *Herzele 1 Frimaire An 5 : Le commissaire Robyn craint des troubles et demande une trentaine de militaires, suite à l'agitation dans les communes où la loi du 7 Vendémiaire a eu son exécution – 12 prairial de l'An V : les prêtres disent ouvertement la messe sans avoir fait la déclaration exigée...*[2]

Op het einde van oktober 1798 vernam de bevolking dat er benden in aantocht waren, zodat diegenen die iets te vrezen hadden, het opportuun achtten om de gemeente te verlaten of zich te verbergen. De benden die op 3 Brumaire Jaar 7 te Herzele, Zottegem en in de hele regio opdaagden, zijn dan ook even snel en spoorloos verdwenen nadat zij hun doelwit hadden bereikt, namelijk de symbolen van de republiek te vernietigen. Het is alsof de "*brigands*" zoals zij door de Fransen genoemd werden over het hele land het signaal hadden gekregen om op 3 brumaire in aktie te treden en nadien onmiddelijk te verdwijnen.

3. Het relaas van Jean-Baptiste De Saedeleer, "*agent municipal*", over de feiten

In alle gemeenten hadden de Fransen een "*agent municipal*" aangesteld, d.w.z. een dienstdoende burgemeester, van wie de bevoegdheden uiteraard heel beperkt bleven. In Herzele was dat Jean Baptiste De Saedeleer. Zijn relaas (P.V.) is de moeite waard om integraal weergegeven te worden:

> *Vrijheyd* *Gelijkheyd*
>
> *Heden vierden Brumaire 7ste Jaer der fransche Rep. één & onverdeelbaer, ten negen uere 's morgens heb ik onderschreven agent der commune ende canton van Herzele mij getransporteert op de merkt van de gezeyde commune van Herzele ten eynde te constateren de excessen, brigandagien en schelmstukken gisteren nacht begaen door eene oproerige bende struykroovers, die den selfde nagt in dese geseyde commune ingevallen waeren, ten eynde van : volgens het publiek gerugt, alle publique fonctionnarissen*

2 RAG, Scheldedepartement, nr. 2077/77.

te verpletteren, hunne archieven ende papieren te verbranden en menigvuldige andere excessen te begaen, waer op ik onderschreven agent gisteren avond geraedig gevonden hebbe mij te retireren om mijnen persoon te redden ende te bevryden van de woedende bende struykroovers, het gone effective gedaen hebbe, en hebbe mij gisteren nagt en heel den dag verborgen gehouden tot dezen oogenblik toe, wanneer ik mij heel in stilte alhier begeven hebbe op de geseyde merkt ten eynde van te constateren als hier boven geseyde. ontrent den vrijboom gekomen sijnde, hebbe gezien dat den selven afgekapt was, de overblijfsels verplettert en de straeten bestrooyt met gescheurde en verbrande papieren, naerdien bingegaen in het huys van de commune regs naer het secretariaet, waer ik deur geforceert en in stukken geslaegen hebbe gevonden, alsook de cassen, ende lessenaers waer van het hout ten meerdere deele was weggedraegen en alle de papieren regarderende het geseyde secretariaet insgelycks weggedraegen, gescheurt, ofte verbrandt, van daer hebbe mij voortgetransporteert naer het huys van den burger Petrus Joannes Robyn, commissaris van de uytwerkende magt by deze administratie, waer ingetreden sijnde, hebbe gevonden dat alles geplundert was, zodanig dat ik anders in heel het huys niet gevonden hebbe als allesmal de mueren, die door de woedende bende struykroovers nog niet verbrijzelt waeren, van daer hebbe mij voords getransporteert ten huyse van den borger Josephus van Aelbrouck, vrederegter van dit canton van Herzele, ook woonende binnen dese commune op de plaetse, alwaer ingekomen sijnde ten (?) gegaen in eene kamer op te regte hand alwaer hoegenaemt niet meer te vinden was en hebbe eyndelinge mij getransporteert in sijne slaapkamer alwaer nog eenige overblijfsels te vinden waeren van een in stukken geslaegen bedde en commode, alle de andere effecten waeren ofte verbrandt ofte t'eenmael weggedraegen, eyndelinge hebbe mij getransporteert wederom op de plaetse, regt over het huys der geseyde commune alwaer ik de asschen nog hebbe vinden liggen van de papieren, effekten en meubelen door de vlammen verslind, van de bovengesyde geplunderde huyzen der borgers Robyn ende Aelbrouck, commissaris en vrederegter alsook het secretariaet.

Waer van alle het gonne hier voorzeyd, hebbe gedresseert het tegenwoordig proces verbael om te dienen waer en soo het behoort.

Gedaen tot Herzele, jaer, maend als hier boven.

J.B. De Saedeleer, Agent

Het Gemeentehuis en het Vredegerecht waren toen te Herzele in één en zelfde gebouw ondergebracht. De Saedeleer vermeed het om een onderzoek te doen naar de identiteit van de "*brigands*" en naar de vraag of zij al dan niet door inwoners bijgestaan werden. Zoals het bij alle verhalen over de Boerenkrijg het geval is, zijn het eerst de symbolen van het nieuwe regime zoals de "vrijheidsboom" die de opstandelingen kort en klein sloegen. Daarna kwamen de woningen van de nieuwe gezagvoerders aan de beurt. De Saedeleer durfde als enkeling de bendes niet te trotseren.

De markten werden bijzonder in de gaten gehouden omdat ze de gelegenheid boden om onopgemerkt bijeen te komen. Om zich van enige beschuldiging te vrijwaren, namen sommige een zeer vleiende houding aan, b.v. de municipale raad van Aalst, die een specifiek hoofdpapier liet drukken met de afbeelding van de republikeinse vrijheidsboom en van een haan en met de woorden : "*Il est resté intact en Brumaire An VII*" (zie afbeelding).

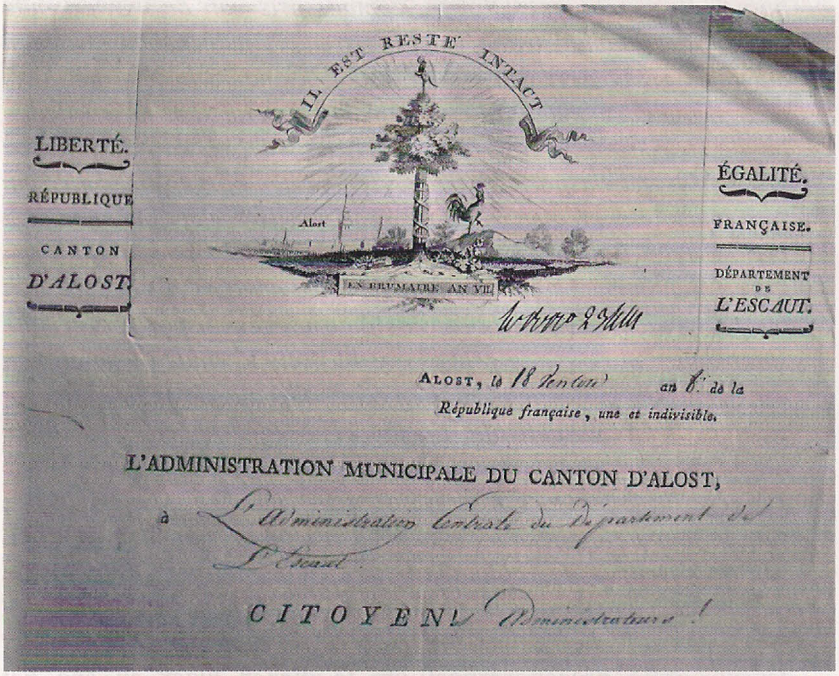

Gent Rijksarchief, Scheldedepartement.

4. Wie waren de brigands ?

Zoals hoger gezegd blijft de identiteit van de "brigands" een waar raadsel. Na deze gebeurtenissen was er wél een psychose ontstaan daar gelijk wie gewoon op basis van geroddel kon verdacht en gearresteerd worden. Zelfs de Vrederechter Van Aelbrouck kwam te horen dat hij in verdenking was gesteld. Daarop richtte hij onmiddellijk een protestbrief[3] naar het Centraal Bestuur van het Scheldedepartement.

Voor wat Herzele betreft is in de bronnen de arrestatie van slechts één persoon vermeld, namelijk van Jean Baptiste D'Haemer, de schoonbroer van Jean Baptiste De Saedeleer. Hij werd beschuldigd van plundering bij Robyn en Van Aelbrouck en ook bij een zekere Jean Chrétien Van Waeyenberghe. Het is wel bevreemdend dat zijn naam niet in de PV's van de commissarissen terug te vinden is.

Zijn verweer was doodeenvoudig: indien hij zich inderdaad op de plaats van de plunderingen bevond, was dat niet om te plunderen, maar integendeel om de plunderingen te beletten door onderhandelingen te voeren met de brigands, zodat hij heel wat spullen gevrijwaard heeft. Uit het strafonderzoek bleek dat de getuigen verdeeld waren. Diegenen die hem beschuldigden waren echter niet zo talrijk. De meeste getuigen, waaronder zijn schoonbroer Jean Baptiste De Saedeleer, waren van oordeel dat hij zich als een held had gedragen. Na enkele maanden gevangenis te Gent werd hij uiteindelijk vrijgesproken.

5. De schadelijders

Het gemeentehuis, het Vredegerecht en enkele woningen van bijzonder geviseerde personen werden aangevallen en geplunderd. Iedereen werd blijkbaar tijdig verwittigd dat de bende in aantocht was, zodat men zich in veiligheid kon brengen en er hoegenaamd geen sprake was van doden of zelfs van gekwetsten.

De hoofdfiguur die de "brigands" wilden aanvallen, was ongetwijfeld Pieter Johan Robyn[4] (Vrasene 1768 – Gent 1823), "*Commissaire du Directoire Exécutif*", d.w.z. de commissaris van de uitvoerende macht. Om zo'n functie te bekleden, moest men inderdaad een overtuigd aanhanger van het nieuw regime zijn, daar men door het centraal Bestuur van het Directoire[5] te Parijs belast was met de toepassing van de meest

3 RAG, Scheldedepartement, nr. 3913/7.
4 Sommige bronnen schrijven "Robijn", wij geven de voorkeur aan de schrijfwijze van zijn handtekening d.w.z. "Robyn".
5 Politiek regime dat toen In Frankrijk in voege was en uiteindelijk door het Consulaat van generaal Bonaparte werd vervangen.

onaanvaardbare wetten en onderrichtingen. Robyn was inderdaad een overtuigde republikein.

Zijn het die onlusten te Herzele die Robyn ertoe aangespoord hebben om op 2 Nivôse Jaar 7 (22 december 1798) een sollicitatiebrief[6] in te dienen om naar Zele verplaatst te worden? Als reden gaf hij aan dat zijn slechte gezondheid hem niet toeliet om het zeer uitgestrekt kanton Herzele te doorlopen en dat zijn beperkte financiële middelen het hem evenmin toelieten om een voertuig aan te schaffen. Dat de sfeer te Herzele verzuurd was, is best mogelijk, maar dat hij voor Zele koos, lijkt nogal surrealistisch. De plaats van Commissaris van de uitvoerende macht was er inderdaad vrij, maar dit ten gevolge van een aanslag en de moord op zijn confrater Eugeen Debbaudt op 20 oktober 1798, d.w.z. tijdens de Boerenkrijg. Het is pas in 1811 dat hij het ambt van Politiecommissaris te Zele mocht bekleden. De bronnen bepalen echter niet voor hoe lang.[7] Zijn vroegere verblijf te Herzele is er ook vermeld maar zonder de aard van zijn activiteit daar te omschrijven.

Robyn bleef blijkbaar nog jaren lang na zijn dood een bijzonder slechte reputatie behouden, zoals blijkt uit Geschiedenis van de Oost-Vlaamse Gemeenten van De Potter en Broeckaert, in het deel gewijd aan Herzele:

"Al deze verwoestingen en schenderijen[8] geschiedden op hooger bevel: de agent der uitvoerende macht te Gent, Robeys (1), was de lastgever. Die man had een zonderlinge manier om zijne meesters en hem zelven bemind te maken: hij zond namelijk aan de inwoners van Herzele, en waarschijnlijk ook wel elders, belastingbriefkens, van tien, twintig, dertig Fransche kronen, welke men bij hem moest komen kwijten. Wie zijn geld niet bracht, duwde men in het gevang. ... Toen de republikeinsche grootheid te niet was, werd Robeys ergens poortcommies en hij verviel tot de uiterste armoede."

(1) Wij staan niet in voor de echtheid der spelling van dezen naam, dien wij in 't kerkarchief vermeld vinden."

De andere schadelijders waren de Vrederechter Joseph van Aelbrouck, de Griffier van het Vredegerecht Constantin de Mol, de gemeentesecretaris Baeten, de ambtenaar Joseph Fredericq en enkele andere inwoners die slechts terloops worden vernoemd

6 RAG, Scheldedepartement, nr. 3368.
7 Digitale biblioteek van de Nederlandse litteratuur.
8 De Potter en Broeckaert bedoelen daarmee de vernielingen veroorzaakt door de Franse sans-culotten.

6. De schadeclaims

Zoals het toen gebruikelijk was, werd een college van commissarissen[9], kortom experten door het Centraal Bestuur van het Scheldedepartement, aangesteld met de opdracht de misdaden, plunderingen, enz... vast te stellen, de schade te schatten en inlichtingen en getuigenissen in te winnen.

De drie commissarissen afkomstig van het kanton Lede, Jean Baptiste Gijsbrecht, F.J. Eeman en François van Hauvemeiren, meldden zich aan te Herzele op 27 Frimaire jaar 7 (17 december 1798) d.w.z. anderhalve maand na de feiten en bezochten de geplunderde woningen van Robyn en Van Aelbrouck en ook het Gemeentehuis.

In hun PV geven ze geen enkel relaas der feiten, ze hebben blijkbaar geen getuigen verhoord, ze vermelden geen namen van verdachten en hebben hun opdracht beperkt tot het opstellen van een inventaris van de vernielde of gestolen goederen. In feite had elke schadelijder zijn schadelijst al op voorhand klaar gemaakt en namen de commissarissen die klakkeloos over. Van schade aan de gebouwen wordt er eveneens met geen woord gerept.

Nadat de commissarissen thuis zorgvuldig de ontvangen documenten hebben ingekeken en besproken, besloten zij op 1 Nivôse Jaar 7 (21 december 1798) dat de schadeclaims van Robyn en Van Aelbrouck zo overdreven waren dat zij zich verplicht voelen om dit aan de "*Commissaire du Directoire Exécutif*" van het Scheldedepartement, d.w.z. Du Bosch te Gent, te melden: "*vous verrez citoyen Commissaire que les prétentions du Commissaire Robyn et du Juge de Paix Van Aelbrouck sont si exorbitantes qu'elles méritent d'être mûrement examinées.*"

De schadeclaims van Robyn, van Van Aelbrouck en van zijn Griffier De Mol werden ambtswege herleid tot veel lagere bedragen, zoals blijkt uit volgende tabel.[10]

9 RAG, Scheldedepartement, nr. 3898/1 en 3.
10 RAG, Scheldedepartement, nr. 3006/4.

1	Commissaire du Directoire Exécutif : Robyn	~~2.214,00~~ *3.126,50*	Réduit à 1.500 francs
2	id	6.662,00	Réduit à 2.500 francs
3	Secrétaire de l'Administration	2.013,57	
4	Frederic	264,00	
5	Juge de Paix du Canton	8.299,50	Réduit à 2.000 francs
6	Const. de Mol	2.349,57	Réduit à 1.000 francs
Total		21.802,57	

De schadeloosstelling was geen gewone klus noch voor de Overheid noch voor de schadelijders. Omdat de daders gewoonlijk onbekend bleven of niet solvabel waren, had de Overheid het heel moeilijk om het principe van de "republikeinse rechtvaardigheid" in praktijk te brengen. Een tegemoetkoming van de Staat was immers uitgesloten, zodat kost wat kost "iemand" het gelag moest betalen.

Een uitweg hiervoor bood de wet van 10 Vendémiaire Jaar 4. De Franse wetgever huldigde daarin de basisgedachte dat de lokale overheden, zoals gemeentebesturen, heel streng dienden op te treden tegen bendemisdrijven en dat zij bij ontsteltenis of verwaarlozing van die taak aansprakelijk waren. In zulke gevallen vreesden de Fransen dat de lokale burgerlijke rechtbanken nooit een vonnis tegen de eigen bevolking zouden vellen. Om dit euvel te voorkomen werden al die dossiers aan de rechtbanken van het Sommedepartement, kortom ver genoeg, over te dragen. De procedure nam jaren in beslag en plots kregen de gemeentebesturen te kennen dat zij veroordeeld waren, zonder dat zij ooit de mogelijkheid hadden gekregen zich te verdedigen. Maar zelfs dan was de kous nog niet af. De boete moest tussen de meest welgestelde belastingsbetalers verdeeld worden. Daar wrong opnieuw het schoentje, daar ze nominatief dienden te worden aangeduid. De slachtoffers werden uitdrukkelijk aangespoord om hun eisen nog eens te beperken. Verminderde vergoedingen werden pas in de loop van het jaar 12 en 13 uitgekeerd.

7. De verliesstaten

Er werden 6 verliesstaten neergelegd :

1. Pieter Johan Robyn : zijn inboedel, kleding, huisraad, eetwaren.
2. Pieter Johan Robyn : zijn persoonlijke bibliotheek.
3. Gemeentesecretariaat : Kantoormeubels en – benodigdheden, wettelijke documentatie en boeken (gemeentesecretaris : Baeten).
4. Joseph Fredericq : diverse meetstaten van onroerende goederen te Zonnegem en Letterhoutem zijn vernietigd.
5. Joseph Van Aelbrouck : huisgeraad, kledij, boeken.
6. Constantin de Mol : Griffier van het Vredegerecht : kledij, boeken.

Soortgelijke documenten zijn zeer leerzaam. Zij geven ons een kijk op het dagelijkse leven, o.m. de kleding, de huisraad, enz... De inventaris van een vernielde bibliotheek heeft ons een idee over het culturele niveau van de betrokken persoon.

Aan de hand van die aangifte kan men afleiden dat de griffier De Mol een muziekliefhebber was en vermoedelijk piano speelde, daar hij het verlies van een ganse reeks partituren van opera's aangeeft: Paisiello, Tartari, Dussek, Lisophonte, Ferrari, Edelman, Nicolaï en Pleyel.

De Vrederechter Joseph Van Aelbrouck was vermoedelijk erg geïnteresseerd in de geneeskunde daar hij meerdere boeken aangeeft m.b.t. chirurgie, anatomie en medicijnen.

8. De bibliotheek van Pieter Johan Robyn

Dit boekenbestand verdient een speciale aandacht. Zijn aangifte bestaat uit niet minder dan 10 "pro patria" pagina's hetzij 383 regels. Per regel geeft hij meestal de omschrijving "alle werken van" aan. Dit betekent een bilbiotheek van minstens 5.000 en misschien wél 10.000 boekdelen, d.w.z. een ongelofelijk groot aantal boeken voor een persoon die verklaart dat hij het niet te breed had. Toen waren boeken veel minder verspreid en ook veel duurder dan nu. Het boekenbestand van andere intellectuelen telde toen doorgans niet meer dan enkele honderden boeken.

Ondanks zijn grote belangstelling voor boeken kunnen wij ons niet

van de indruk ontdoen dat Robyn in zijn aangifte erg overdrijft. Dit was van meet af aan ook het gevoel van de aangestelde experten,die spijtig genoeg hun bevindingen niet motiveerden. Maar zelfs indien hij niet al die boeken bezat, had hij heel brede kennis van de literatuur van de afgelopen eeuwen, hetgeen ongetwijfeld op een hoogstaand cultureel niveau wijst.

Zijn opgave bevat evenveel franstalige (regels 1 t/m 192) als nederlandstalige (regels 193 t/m 383) boeken. In beide talen las hij :

- Alle Griekse en Latijnse klassiekers, zoals Sophocles, Solon, Demosthenes, Xenophon, Cicero, Plato, Socrates, Seneca, Aristoteles, Plutarchus, Ovidius, Virgilius.
- Alle renaissanceauteurs en de klassieke Europese auteurs: Montesquieu, Voltaire, Racine, Molière, Corneille, Fenelon, Shakespeare, Descartes, Cervantes.
- Auteurs van de verlichting, zoals Diderot, d'Alembert, Rousseau.
- Veel geschiedenisboeken en reisverhalen, wat trouwens een modeverschijnsel was op het einde van de 18de eeuw.
- Wat de nederlandse literatuur betreft, ging zijn interesse specifiek uit naar dichters zoals W. Bilderdyk, Nomsz, van Steenwyk.

Een groot aantal van de geciteerde auteurs zijn vandaag in de vergetelhoek geraakt. Hun namen zijn nog alleen in oude naslagwerken terug te vinden.

9. Pieter Johan Robyn, de letterkundige

Uit het voorgaande is voldoende af te leiden dat Robyn een letterkundige was, die vooral door de poëzie gebeten was. Hij heeft echter heel weinig gepubliceerd. Tijdens zijn verblijf te Herzele zou hij een treurspel geschreven hebben. Pas in 1810 publiceerde hij enkele dichtwerken te Gent.

Aan de hand van zijn eigen kommentaar in de inleiding op zijn werk "*De Belgen*" kan men afleiden dat Robyn er zich van bewust was dat zijn dichtwerken slechts in beperkte mate door zijn tijdgenoten gesmaakt werden. Samen met de kleine oplage verklaart dit misschien waarom er zo weinig van hem bewaard is gebleven. In de antiquariaten zijn zijn publicaties niet te vinden. Slechts enkele grote bibliotheken bezitten enkele exemplaren, zoals de Universiteitsbibliotheek te Gent (zie afbeeldingen), de Koninklijke Bibliotheek te Brussel en de Bibliothèque Nationale de France (Tolbiac).

G. 3128

DE BELGEN.

DOOR

P. Johan Robyn.

Daar de kundige en hoogverlichte leden der Tooneel- en Dichtkundige Maatschappij, onder bescherming der Martelares en bloedgetuige de heilige Katrijn, binnen Aelst, niet aan hunnen uitgegeven prijskamp, nopens de Belgen, *van den 15 9ber 1807. hebben weten te voldoen; voornamelyk dat de nederduitsche dichtstukken door een hollandsch dichtkundig genootschap zoude gekeurd worden, heb ik myne werken van die Dicht en tooneelkundige menschen!... (goede hemel!..) wedergeeischt. Welke stukken zij mij, op eene billijke en treffelijke wijze, hoogstwaardig dier helikonsche bazen, uit eene tweede hand, na twee maanden dralens, hebben laten wederhalen, in stede van ze mij, volgens verzoek, weder te sturen. Zie hier lezer de beide stukken, die ik den 9 dezer heb geweest ligten. Gy hebt hierdoor gelegenheid om ze met de prijsstukken te vergelijken.*

Universiteitsbibliotheek Gent.

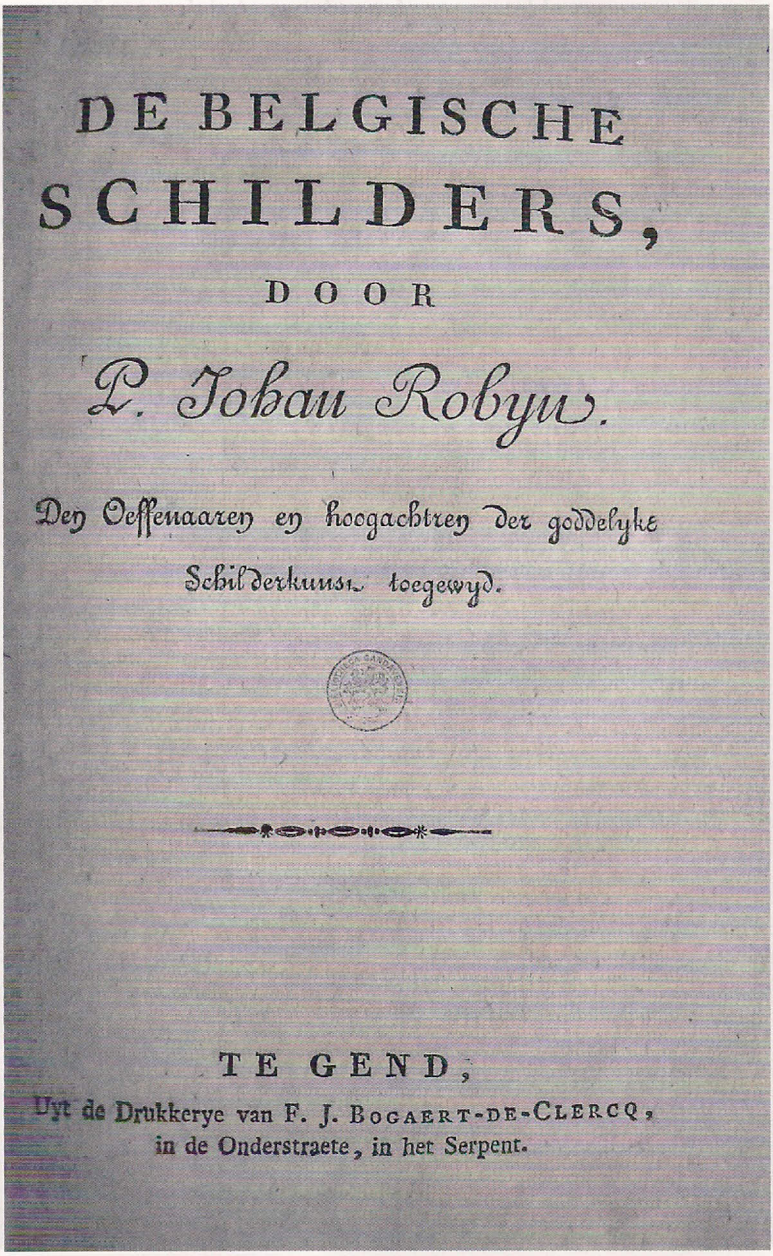

DE BELGISCHE
SCHILDERS,
DOOR
P. Johan Robyn.

Den Oeffenaaren en hoogachtren der goddelyke Schilderkunst toegewyd.

TE GEND,
Uyt de Drukkerye van F. J. Bogaert-de-Clercq,
in de Onderstraete, in het Serpent.

Universiteitsbibliotheek Gent.

Hierna volgen nog enkele biografische en bibliografische gegevens over hem:
geboren: 18 maart 1768 te Vrasene.
overleden: 24 september 1823 te Gent.

Zijn werken:

- Nuno en Evora of de vadermoord (1797).
- De zwarte man of de spleen (ongepubl.).
- De Belgen : Gent, 1810, Bogaert – De Clercq, 16p., In 8°.
- De Belgische schilders : begin 19e eeuw, Gend, Bogaert – De Clercq, 15p. In 8°.
- Vers geschonken door P. Johan Robyn aan zynen vriend E.B. Quaetfaslem, als voor de tweede maal overwinnaar in den bouwkunstkampstryd: 1810, Tot Gend, uyt de Drukkerye van J. Snoeck-Ducaju (1 bl.).
- Letter-kundigen brief, geschreven aen den Kersouwieren van Oudenaarden den 16 van wyn-maend [1814], door Jan Nybor, over de prysdeeling en rechtspleging: (z.d.) Gent, Drukkery vande Wve A.B. Steven – 8p. In 8°.

Biografie in:

- A.J. van der Aa, Nieuw biographisch, anthologisch en critisch woordenboek van Nederlandsche dichters. Deel 3 (1846).
- F. Jos. van den Branden en J.G. Frederiks, Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde (1888-1891).
- K. ter Laan, Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid (1941).
- G.J. van Bork en P.J. Verkruijsse, De Nederlandse en Vlaamse auteurs (1985).
- Prudens van Duyse, 'Pieter Johan Robyn.' In: Belgisch museum voor de Nederduitsche tael- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands. Deel 7 (1843).

Charles De Zutter
Vijfseweg, 21
8790 Waregem

Geraadpleegde werken:

- François Luc, De Boerenkrijg Twee eeuwen feiten en fictie, Leuven, Davidsfonds. Leuven 1998 – Scheldedepartement door: Olivier Van Rode.
- Orts Auguste, La guerre des paysans 1798-199, Bruxelles 1863.
- Het Land van Nevele – Maart 2007.
- De Potter Frans en Broeckaert Jan, Geschiedenis van de Oost-Vlaamse Gemeenten, Herzele..
- Van Rode Olivier, De conscripties in het 'Département de l' Escaut'. Organische groei van een recruteringssysteem, zijn conceptueel kader en zijn praktische uitvoering. Casus: de 19 gemeenten van het 'canton d' Oosterzeele', onuitgegeven licentiaatsverhandeling Geschiedenis, Universiteit Gent, 1996.
- Van Hille Ph., Het Hof van Beroep te Brussel en de Rechtbanken van Oost- en West-Vlaanderen onder het Frans Bewind (1800-1814), Familia et Patria, Handzame, 1970.
- Nève Joseph E., Gand sous la Domination Française, 1927.
- Het culturele Leven in onze provincies onder Frans bewind. Gemeentekrediet, 1989 – Het departement van de Schelde door:: Hilda Coppejans-Desmedt en Jozef Huyghebaert.

Onuitgegeven bronnen

Rijksarchief Gent, Scheldedepartement, nrs. 2077/77 – 2300/2 – 2353 – 2699/11 – 3006/4 - 3007 - 3063/79 – 3368 – 3388/1 – 3898/1 - 3913 – 4589.

Soli Deo Gloria ...

LEVENSSCHETS VAN JAN BRUGGEMAN STICHTER VAN DE PROTESTANTSE KERK TE AALST

Guy LIAGRE

In een vorige aflevering van Het Land van Aalst *beschreven we de protestantse aanwezigheid in Aalst voor 1930. Het was evangelist Jan Bruggeman (1889-1970) die de grondslag legde voor de huidige gemeenschap. Eind 2006 verscheen over hem een familiekroniek met uittreksels uit oude dagboeken, die een fragmentarisch beeld van zijn werk in Aalst en omstreken schetst. Deze bijdrage sluit hierbij aan en plaatst de dagboekfragmenten in een breder kader.*

Afkomst en jeugd

Jan-Baptist Bruggeman, een boerenzoon geboren op 9 februari 1889 te Buggenhout, bewaart aan zijn kinderjaren goede herinneringen.[1] In een autobiografisch relaas schetst hij zijn gelukkige jeugdjaren als oudste van een groot gezin met een zwerm kleine kinderen (zes jongens en zes meisjes).[2] De lagere schooltijd is een periode van hard werken. Als oudste zoon moeten de handen uit de mouwen, om voor en na schooltijd vader te helpen op het land. Toch doorloopt Bruggeman de hele lagere school, dat wil zeggen acht jaar in totaal. Als oudste van de familie dient hij vrij vroeg het huis te verlaten en gaat buitenshuis zijn brood verdienen. Hij vindt werk als voerman voor een bierbrouwerij in Brussel, waar hij voor het eerst met het protestantisme in contact komt. Niet gespeend van enige overdrijving, beschrijft hij die periode in een intervieuw dat later in het boek van H.J. Hegger, *Jezus boeide mij,* verschijnt.[3] Het is

1 Vader Bruggeman wordt geboren op 18-7-1856 en sterft op 11-6-1931.
2 BRUGGEMAN J., 'Autobiographie (sic) van een boerenjongen', in: BRUGGEMAN M. en D'HOE L., *Jan Bruggeman – Een autobiografie samengesteld door een dochter en een kleinzoon*, Denderleeuw 2006, blz. 7-19.
3 HEGGER H. J. e.a., *Jezus boeide mij*, Groningen zj. (± 1960). Dit artikel is ook te vinden in: BRUGGEMAN M. en D'HOE L., (*noot 2*), blz. 8-19.

het klassieke stramien: hoe donkerder men de voorafgaande periode afschildert, des te beter komt de genade van de bekering uit de verf. In elk geval komt Bruggeman door de straatprediking van ds. G.A. (Willem) van der Brugghen van de *Christelijke Zendingskerk in Brussel* tot geloof. Van der Brugghen komt op 6 april 1898 in Brussel aan en bedient in de hoofdstad een relatief kleine, maar bloeiende gemeenschap met bijkerkjes in Sint-Gillis en Sint-Jans-Molenbeek.[4] Hij heropent ook de evangelisatie onder Vlamingen te Etterbeek en trekt met zijn ouderling en colporteur Lams op ronde om het evangelie overal - hij verkrijgt hiervoor ongevraagd permissie van burgemeester Buls - te doen horen.[5] Ook in Jette gaan beide heren de cafés langs om te colporteren. Bruggeman, amper twintig en naar eigen zeggen nog vol bruisende energie en op zoek naar het avontuur en de hartstocht van de liefde, krijgt er stilaan plezier in om op zondag naar de protestantse kerk te gaan.[6] De oorlog komt echter roet in het eten strooien. Tegen het einde van de Grote Oorlog, meer bepaald in november 1917, pakken de Duisters hem op en zetten hem als « Zivilarbeiter » in Duitsland aan het werk. Op 2 november van dat jaar belandt hij in de aanloop hiertoe in de gevangenis van Dendermonde. Enkele weken later, op 21 november, vertrekt hij richting Marle dat hij pas drie dagen later per trein bereikt. Dat betekent een afstand van nog geen 200 kilometer per trein in 3 dagen! Boeiend zijn de berichten die hij vanuit zijn gevangenschap in Duitsland, op stukjes papier en soms op de rand van een omslag, aan zijn ouders schrijft. Ze gaan voornamelijk over het (ontbreken van) eten en kleding. De meeste brieven zijn trouwens in het familiearchief bewaard gebleven en sommige stukken werden ook door dochter en kleinzoon in het eerder genoemde boek gepubliceerd.

Na de oorlogsjaren volgt een periode waarover niet zoveel bekend is. Feit is, dat Bruggeman vanaf 1921 de lessen volgt aan een opleidingsschool voor evangelisten in Geraardsbergen. Het is nuttig om hiervan de achtergrond te schetsen, wil men ook de sfeer proeven waarin hij enkele jaren later naar Aalst komt om er te evangeliseren.

4 Meer over van der Brugghen in: LIAGRE G., 'Ketterij of gewetensrecht – Een notitie over de protestantse aanwezigheid in Aalst voor 1930', in: *Het Land van Aalst*, Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging « Het Land van Aalst », jaargang LVIII, 4 (2006), blz. 268-286.

5 LICHTERT R., *100 jaar Zendingskerk te Brussel*, Anderlecht 1991, blz. 16-17.

6 Hoe J.B. Bruggeman protestant werd', in: *Christelijk Volksblad* (9-7-1927), blz. 2.

Jan Bruggeman.

Opleiding tot evangelist

In de jaren 1920 kent het protestantisme in de Denderstreek een enorme bloei en dynamiek. De stads- en landsevangelisatie SILO die eerder in Geraardsbergen een protestantse kerk heeft gesticht, besluit daarom om naast een lagere school ook weer een opleidingsschool voor evangelisten te openen.[7] We schrijven 'weer', want er zijn ook voordien al gelijkaardige initiatieven ontplooid en er is voldoende continuïteit bij de drie Vlaamse opleidingsscholen voor evangelisten om toch van één opleiding met enkele onderbrekingen te spreken. De eerste school, met als meest bekende leerling de schilder Vincent van Gogh, kent twee perioden: in Brussel (1875-1882) zonder en in Etterbeek (1882-1886) met internaat.[8] Ook de volgende school kent twee perioden: in Brussel (1900-1906) zonder en in Vilvoorde (1907-1911) met internaat. De derde vestigt men in Geraardsbergen (1921-1926) en ze heeft van bij aanvang een internaat. Daarna zijn er, tot aan de oprichting van een theologische faculteit in Brussel, geen cursussen meer geweest.[9] Tezamen krijgen in de drie scholen drieëndertig jonge mannen een opleiding. Voldoende om de stads- en landsevangelisatie Silo gedurende alle jaren van haar bestaan (van 1876 tot 1959) van toegewijde voorgangers te voorzien. Na 1959 zal men enkel nog aan academisch gevormde predikanten de leiding van de gemeenten toevertrouwen.

De inplanting van een opleidingsschool voor evangelisten, resulteert voor de Denderstreek in één van de meest vruchtbare perioden uit de geschiedenis van het evangelisatiewerk. Overal steken initiatieven de kop op. Acht evangelisten krijgen een opleiding. In het voorjaar 1921 komt de Nederlandse onderwijzer Jacob Dallinga, die vroeger

7 LUTJEHARMS W., 'De opleiding van voorgangers door de eeuwen heen', *De Stem*, 6 (1989), blz. 9-10.

8 LIAGRE G., 'Een veelkleurig bestaan - Enkele beschouwingen over de religieuze leefwereld van de jonge Vincent van Gogh en zijn komst naar België (1854-1880)', in: *Analecta Bruxellensia*, Jaarboek van de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel, 7 (2002), blz. 210-241. - , 'De eerste opleidingsschool voor evangelisten en Vincent van Gogh', in: *Maandblad van de protestantse kerk in Brussel Protestantse Kerkbrief* , 9 (2003), blz. 16. - , 'De jonge Vincent van Gogh en zijn komst naar België', in: *Eigen Schoon, Geschied-en oudheidkundig tijdschrift voor Vlaams-Brabant*, LXXXVIII (2005), blz. 209-222.

9 'Oprichting van de 3de opleidingsschool', *Christelijk Volksblad* (22-1-1921), blz. 1. PICHAL E., 'Een nieuwe opleidingsschool (Geraardsbergen)', *De Stem* (22-11-1971). LIAGRE G., 'Van wieg tot volwassenheid - 50 jaar Nederlandstalig onderwijs aan de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel', *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 1 (2003), blz. 10-31.

al aan de opleidingsschool had gewerkt, terug naar België.[10] Alles is duidelijk geregeld, Dallinga krijgt tegelijk een aanstelling als predikant te Geraardsbergen, met recht op sacramentsbevoegdheid. De algemene vorming en de bijbelse opleiding voor colporteur, kan hij alleen geven. Voor meer gevorderden roept hij de hulp van academisch gevormde predikanten in: Willem Hoek (Brussel); Pieter Chrispeels (Laken); Johannes Visch (Gent); Adelbert Goedhart (St.-Maria-Horebeke). Zelf staat Dallinga in voor Nederlands, aardrijkskunde, wereldgodsdiensten en geschiedenis. Ook de opdracht om de leerlingen – waaronder Jan Bruggeman – harmonium te leren spelen, neemt hij op zich. Wat de studenten betreft, zij komen van verschillende kanten, zowel uit het Silo-werk, de evangelisatie in Vlaanderen buiten de officiële kaders, als uit Nederland. Vier van hen zijn afkomstig uit Oost-Vlaanderen, twee uit Antwerpen en Brabant en drie uit Nederland.[11] Drie onder hen, Jan-Baptist Bruggeman (1889-1970), Oscar Deboe (1886-1951) en Raphaël van Maelsaeke (1891-1960) zijn er reeds in het begin bij. In oktober 1921 komen ook Theophilus Kerremans (1895-1939) en Raymond Couvreur (1900-1964) naar Geraardsbergen en enkele tijd later Antoon Visser (1897-1998).[12] In 1923 voegt Gerrit de Lang (1900-1973) zich bij het groepje, hierin gevolgd door Henri Couvée (1904-1969) en Jan Moora, die echter maar enkele maanden blijft. Zonder op alle details - die we elders reeds beschreven en die voor een biografische schets niet belangrijk zijn - in te gaan, wijzen we toch op de belangrijke impulsen die van deze kleine opleidingsschool op het protestantse leven in de streek uitgaan. Dallinga organiseert zowel theoretisch als praktisch onderwijs, wat betekent dat naast de gevolgde lessen ook concrete colportageactiviteiten en andere bezoeken op het programma staan.[13] Met een grote linnen tent trekt men de streek rond, op zoek naar nieuwe

10 Jacob Dallinga (1862-1941) is een onderwijzer, afkomstig uit Dokkum (Nederland). Over hem zie: *Christelijk Volksblad* (21-3-1908). LUTJEHARMS W., *De Vlaamse opleidingsschool van Nicolaas de Jonge en zijn opvolgers (1875-1926)*, Brussel 1978, blz. 86. LIAGRE G., *Het Licht op de kandelaar*, Geraardsbergen 1986, blz. 14-24. 'Emeritaat ds. Dallinga 's Gravenhage op 1-7-1932', in: *Christelijk Volksblad* (9-4-1932), blz. 2. DALLINGA J., *In 's Meesters dienst. Grepen uit onzen 50-jarigen Evangelisatiearbeid*, s' Gravenhage 1938, blz. 127-171.

11 LUTJEHARMS W., *(noot 10)*, blz. 100-102.

12 Beknopte biografische informatie over deze studenten is te vinden in LUTJEHARMS W., *(noot 10)* en LIAGRE G. *(noot 10)*.

13 DALLINGA J., 'Met de leerlingen van de opleidingsschool op reis', in: *Christelijk Volksblad* (1-4-1923), blz. 2. *Idem* (8-4-1923), blz. 2-3.

volgelingen.[14] Bruggeman is voor de directeur van de opleidingsschool, Jacob Dallinga, hierbij een grote hulp. Kwekelingen (zo noemt men de studenten) worden naar verschillende windstreken uitgestuurd om er nieuwe protestantse kernen te stichten. Soms met succes, vaak ook zonder. Jan Bruggeman is hierbij de belangrijkste schakel. Hij legt in de ajuinstad de basis voor een nieuwe protestantse gemeenschap.[15] Hij werkt er van 1924 tot 1932, komt als voorganger van de gemeente terug naar Geraardsbergen en vertrekt daarna weer naar Aalst in 1939. Hij verlaat Aalst 10 jaar later en vestigt zich in 1949 in Denderleeuw. Vanaf maart 1924 - Bruggeman behaalt dat jaar na een driejarige cursus zijn einddiploma - ziet men al dat het project van een evangelistenopleiding op vrij korte termijn gedoemd is om te verdwijnen. De eerste studenten zijn klaar en slechts een handvol blijft over. Dallinga stelt voor om de school naar Brussel over te brengen, maar het bestuur wil liever in Vlaanderen blijven. In 1926 zit er niets anders meer op dan de school te sluiten. Verbouwingen aan het huis te Geraardsbergen dringen zich op en bovendien zijn er niet genoeg posten meer om de afgestudeerde evangelisten een baan en een inkomen te garanderen. De nieuwe lichting evangelisten die enkele jaren later aanklopt, waaronder de broer van Jan Bruggeman, Clément, krijgt de raad om in Zwitserland te studeren.

Huwelijk en gezin

Jan Bruggeman huwt op 20 juni 1924 met Leonie Julia Vanhooland (1885-1959) uit Roeselare, dochter van Frederica Van den Berghe (overleden op 24-12-1924) en Jonathan Vanhooland, die oorspronkelijk uit Etikhove stammen. Ze is op dat moment onderwijzeres aan de kleine lagere school van Geraardsbergen. Vanhooland dient aanvankelijk vanaf 1906 als opvolgster van Bastiaan Hans (vader van de volksschrijver Abraham Hans) de kleine in 1898 opgerichte protestantse school in Roeselare.[16] Ze is er ook de laatste onderwijzeres, want tijdens de Eerste Wereldoorlog zet men de lessen stop.

14 Over de tent: *Christelijk Volksblad* (28-6-1923), blz. 2. en *Idem* (28-6-1924). Verder: 'Het evangelie onder de massa in Vlaanderen', in: *Christelijk* Volksblad (30-7-1921), blz. 3-4. 'Kroniek', in: *Idem* (24-12-1921), blz. 1. 'Kroniek', in: *Idem* (28-10-1922), blz. 1. 'Kroniek', in: *Idem* (17-11-1923), blz. 1. 'Kroniek', in: *Idem* (5-1-1924), blz. 1. 'Verslag over 1923', in: *Idem* (12-1-1924). Over het marktwerk en het openluchtwerk in die periode zie oa. *Idem* (2-5-1925) en (19-3-1927).

15 Het wettig erkenningsbesluit van deze gemeenschap dateert van 29-7-1963. *Belgisch Staatsblad* (4-9-1963), blz. 8613. Nat. Reg. 211.541.855.

16 VAN WAGENINGEN D., *Gedenk de dagen – Geschiedenis van de Protestantse Kerk te Ronse* (vol. 2), Ronse 1982, blz. 132.

Jan-Baptist Bruggeman en Leonie Vanhooland.

Later blijkt ook het schoolgebouw te zijn verwoest en gaat men niet meer over tot een heropening. Het is dus een uitkomst voor Ronse dat Vanhooland beschikbaar is, want het kleine schooltje met aanvankelijk 10 leerlingen zit om een leerkracht verlegen. De aanstelling komt er op 15 juni 1919, maar op 1 oktober 1921 zit haar taak in Ronse er al op. Aangezien men ook in Geraardsbergen een school opent, beslist het Silobestuur dat hiervoor verantwoordelijk is, om haar voor die taak beschikbaar te stellen. Dat nieuwe schooltje opent de deuren op 4 oktober 1920 met 24 leerlingen. Daar leert Bruggeman, interne student aan de opleidingsschool voor evangelisten, zijn toekomstige echtgenote kennen. Ze overlijdt in april 1959. In augustus 1960 hertrouwt hij met Elisabeth Leentje de Jonge uit Goes (Nederland).[17] Uit zijn eerste huwelijk heeft Bruggeman twee kinderen: Monica Frederica (1-10-1926) in Aalst gedoopt op 9 januari 1927 en Daniel Clemens (17-9-1927) in Aalst gedoopt op 11 december 1927.

17 *Christelijk Volksblad* (5-9-1970).

Naar Aalst

Onmiddellijk na het huweljk gaat het richting Aalst. Bruggeman slaagt er met de hulp van het Silowerk in om daar enkele weken eerder, op 13 mei 1924, aan de Geraardsbergersteenweg 212 voor 35.000 frank een huis, groot 4a 61ca te kopen dat als pastorie dienst doet.[18] Onmiddellijk neemt hij de ploeg ter hand en amper een maand na zijn huwelijk, op 10 augustus 1924, volgt de eerste vergadering in de pastorie. 18 personen zijn aanwezig en wonen de kerkdienst bij. Op 7 november van hetzelfde jaar volgt de officiële ingebruikneming. Zowel evangelist Edward Pichal als Jacob Dallinga uit Geraardsbergen komen er in die periode langs om lichtbeelden te tonen.[19] Bruggeman zelf heeft het onder andere druk met de organisatie van het kerstfeest waar niet minder dan 95 kinderen en 70 volwassenen op afkomen. Op een doorsnee zondag heeft men na enkele maanden al 40 volwassenen en een zestigtal kinderen in de dienst, wat de herhaalde vraag naar meer ruimte begrijpelijk maakt. Uit de verslagen blijkt ook de grote solidariteit onder de evangelisten. De evangelisten uit Ronse, Geraardsbergen, Dendermonde, Menen, Aalst en andere plaatsen ontmoeten elkaar regelmatig voor overleg. Er wordt met en voor elkaar gebeden en ter gelegenheid van een plaatselijke evangelisatiecampagne zet men allen samen de zeilen bij. Afstanden spelen hierbij nauwelijks een rol, Bruggeman wandelt soms 's avonds laat nog van Aalst naar Geraardsbergen, Ninove of Denderleeuw. Een andere keer heeft hij meer geluk en kan hij gebruik maken van de auto van de Methodisten om naar Oudenaarde, Menen, Anderlecht, Laken, Roeselare, Kortrijk, Lede, Ronse of Horebeke te rijden.[20] Op 29 september 1925 gaat hij naar Dendermonde om er met zijn collega Raymond Couvreur de eerste aanzet te geven om een gemeente op te richten. Zijn commentaar: 'De barak kraakte en zakte van 't gewicht der mensen'.[21] Zelfs de markt in Sint-Lievens Houtem doet hij aan. Ander opvallend detail is het « oecumenische » en zelfs internationale karakter van het werk. Met verbazing stelt men vast dat men in een tijd waarin de gemeenschap financieel zelf amper het hoofd boven water kan houden, voor de onvoltooide kerk in Hermagor een feestcollecte naar Oostenrijk stuurt! Verschillende protestantse denominaties zoals de Vergadering van Gelovigen en de Stads- en Landsevangelisatie helpen

18 'Aankoop huis in Aalst', in: *Christelijk Volksblad* (24-5-1924). BRUGGEMAN M. en D'HOE L., , blz. 31.
19 BRUGGEMAN M. en D'HOE L., (*noot 2*), blz. 33.
20 *Idem*, blz. 41.
21 *Idem*, blz. 35.

elkaar bij de verspreiding van de evangelieboodschap en Bruggeman bezoekt met belangstelling de conferenties van de concurrerende Nortonzending (*Belgische Evangelische Zending*). Van 12 tot 21 juni 1926 organiseren de verschillende protestantse denominaties een gezamenlijke evangelisatiecampagne, in Aalst en Dendermonde. Verplaatsingen gebeuren te voet, met de fiets of per trein. De eerste radio komt er in het gezin Bruggeman pas in 1927, maar de ontvangst laat nog te wensen over: 'Brussel kunnen we goed horen. Holland, Engeland en Duitschland niet heel goed en Parijs niets'.[22]Vooral de kerstfeesten kennen veel succes. Vaak zijn ze met meer dan 200 in de kleine « kapel » om de geboorte van de Heer uit te zingen. De eerste avondmaalviering komt er in Aalst op 17 april 1927. Petrus Slaghmeulen en zijn vrouw, Josephine van Brantegem, Marinius Schelk, Frans de Rijbel en zijn broer Clèment leggen die dag officieel belijdenis van hun geloof af. Dat betekent dat ze van die dag af officieel aan het avondmaal mogen deelnemen en als volwaardig lid van de gemeenschap worden beschouwd.[23] Dat men op dat moment aan de Vlaamse rechten nog heel wat kan sleutelen is voor Bruggeman duidelijk. De vergadering van de jaarlijkse synode verloopt volledig in het Frans, wat hem de opmerking ontlokt: 'ik heb er niets aan gehad, en een jaar later: 'Naar het lichaam heb ik het goed gehad; naar de ziel niets'.[24] Gelukkig voor hem krijgt hij uit Nederland die dag ook 300 frank voor het evangelisatiewerk en dat maakt alles goed! In 1929 is het vijf jaar geleden dat het werk in Aalst begon. Op paasdag organiseert Bruggeman in *De Rink* een grote vergadering, waaraan meer dan 350 personen, meest protestanten, deelnemen. Ze komen uit alle windstreken naar Aalst afgezakt: uit Laken, Molenbeek, Leuven, Dendermonde, Denderleeuw, Geraardsbergen, Oudenaarde, Horebeke enz... Een koor uit Horebeke luistert de dag muzikaal op.[25] Dat de protestantse evangelist Bruggeman er ondanks alles vrij liberale denkbeelden op nahoudt, moge blijken uit de simpele constatering dat hij de crematie – in die tijd in België nog verboden – zonder problemen accepteert. Een gemeentelid, een zekere mevrouw Kuipers, sterft in de kliniek van Mijlbeek en wordt daarna gecremeerd in Nederland, iets waarvan Bruggeman nota neemt maar verder geen

22 *Idem*, blz. 43.
23 *Idem*, blz. 44.
24 *Idem*, blz. 44 en 59.
25 *Idem*, blz. 55. J. Bruggeman, 'Overzicht van vijf jaar arbeid', in: *Christelijk Volksblad* (31-8-1929), blz. 2.

enkele negatief commentaar op geeft.[26] De inzegening tot evangelist door handoplegging komt er pas op 23 maart 1931. Bruggeman mag al in 1924 Woord en Sacrament bedienen, maar is nu ook gemachtigd om tijdens de dienst een ambtsgewaad (zwarte toga met witte bef) te dragen.

Op 15 januari 1932 trekt Bruggeman naar de middelbare school in de Achterstraat om er voor het eerst in de geschiedenis godsdienstles te geven. Open en eerlijk schrijft hij hierover: .... 'de bestuurder was heel kalm en vriendelijk (Ik was wat zenuwachtig)'.[27] De eerste lessen betekenen een grote stap vooruit voor de protestantse aanwezigheid in de stad. Het is natuurlijk – zoals vandaag nog vaak het geval is – een soort privéles, met als eerste leerlingen Pierre Meganck, Pierre van Nieuwenborg en Chalen de Smet. Het geven van godsdienstlessen in de openbare scholen is het begin van een lange traditie, die tot op vandaag heeft stand gehouden. Het protestantisme lijkt vanaf die datum ook in

1939 tent op de Houtmarkt te Aalst.

26 BRUGGEMAN M. en D'HOE L., (*noot 2*), blz. 57. Voor de crematieproblematiek en de protestantse visie hierop verwijzen we naar onze artikelen: 'Tot stof en as zult gij wederkeren, De crematie als hefboom van antiklerikaal protest en het Belgisch protestantisme (1870-1932)', in: *Analecta Bruxellensia, Jaarboek van de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel*, 5 (2000), blz. 172-192 en 'Vrijmetselarij en crematie. Opmerkingen over de maçonnieke inbreng in het Belgische crematiedebat (1870-1932)', *Thoth*, 1 (2004), blz. 18-39.

27 BRUGGEMAN M. en D'HOE L., (*noot 2*), blz. 66.

Aalst 'officieel aanvaard' en als godsdienst erkend. Enkele maanden later, op 5 juni van dat jaar, dient Bruggeman voor de eerste keer de Heilige Doop toe. Dopeling is een broer van de zojuist vernoemde Pierre Meganck, Daniel Meganck.[28]

Geraardsbergen

Op 3 november 1932, twee weken na het afscheid van voorganger J.J. de Lange, verhuist de familie Bruggeman naar Geraardsbergen. Hij neemt de verantwoordelijkheid voor deze moederpost enigzins tegen zijn zin over, want er zijn op dat moment spanningen in de gemeente en hij verlaat tenslotte een gemeenschap die hij zelf vorm heeft gegeven. De intrededienst vindt plaats op 6 november 1932, met medewerking van het zangkoor uit Horebeke. Ds. Van Griethuizen, directeur van het evangelisatiewerk, gaat voor in de dienst met als centraal thema 1 Thessaloniscenzen 5 vers 24: 'Hij die u roept is getrouw, Hij zal het ook doen'.[29] Het is in Geraardsbergen dat zijn kinderen Daniel en Monica op 9 november 1932 voor het eerst - vrijgesteld van rooms-katholieke godsdienst - naar school gaan. Veel valt over deze periode verder niet te melden. Bruggeman doet rustig zijn werk, maar écht nieuwe initiatieven zijn er nauwelijks. Hij blijft zijn oorspronkelijke roeping echter trouw en trekt de streek rond om op markten en kermissen de protestantse boodschap uit te dragen. Ook kroegbezoek met traktaten staat op het programma.[30] Een bijpost van de gemeente Geraardsbergen is het werk in Nederbrakel. Gelijktijdig met de gemeente Geraardsbergen, gesticht in 1906, is deze post aanvankelijk een bijgemeente van Horebeke. Vanaf 1912 valt de arbeid in Nederbrakel ten laste van de voorganger van Geraardsbergen, wordt later aan de predikant van Ronse toevertrouwd, maar komt dan terug bij de voorganger van Geraardsbergen terecht.[31] Ook kerstfeesten krijgen, doordat gemeenteleden met de evangelist meegaan, versterking vanuit Ronse.[32] Bruggeman zet zich ook in voor de restauratie van het kerkgebouw in de Adamstraat. Hij pakt met een aantal vrijwilligers vloeren, schilderwerk en houtwerk onder handen en verandert de inrichting van de kapel: het middenpad verdwijnt en

28 *Idem*, blz. 67.
29 *Idem*, blz. 70.
30 *Idem*, blz. 73.
31 D. van Wageningen, *(noot 16)*, blz. 15.
32 *Bulletin de l'Union des Eglises protestantes et évangéliques de Belgique*, 3 (juin 1909), blz. 5. 'Nederbrakel bijpost van Geraardsbergen', in: *Christelijk Volksblad* (4-5-1912), blz. 1. *Idem* (7-7-1923). *Idem* (9-1-1926). Enkele jaren later: VAN-HOOLAND L., 'Een hagenpreek te Nederbrakel', in: *Idem* (28-8-1938), blz. 2-3.

rechts en links komt ruimte vrij. Uit zijn verslag blijkt dat de periode in Geraardsbergen niet altijd gemakkelijk is. De gemeente is 'ingezakt' en zoals gezegd dreigen strubbelingen en ruzies het kleine kuddeke te verstrooien. Maar Bruggeman weet de gemeente met veel geduld weer op het juiste spoor te brengen.

Weer naar Aalst

Op 4 april 1939 komt Bruggeman voor de tweede keer naar Aalst.[33] Per fiets komen de Geraardsbergenaars naar de intrededdienst, maar ze moeten zich reppen om diezelfde avond weer thuis te zijn voor de installatie van zijn opvolger, Samuel van Maelsaeke.[34] In die laatste periode (1939-1949) vallen uiteraard vooral de oorlogsjaren op. Zijn dagboek vermeldt op datum van 10 mei 1940 : '...Oorlog uitgebroken, geheel het land gebombardeerd door Duitsche vliegers'.[35] Plotseling is in zijn dagboek nog nauwelijks sprake van de gemeente, maar vooral van eten, aardappelen, wortelen enz.. 1002 Aalsterse gebouwen hebben volgens zijn verslag te lijden onder de oorlogsschade en de gemeente kreunt van armoe. Ook daar komt Bruggeman echter doorheen, zij het dat hij in het midden van de oorlog wordt geveld 'door hevige pijnen in de borststreek'. Alles wijst er op dat hij een hartkwaal heeft, maar veel tijd om er over na te denken is er niet. Na enkele maanden rust gaat hij alweer aan het werk en is blij ... een goed stuk vlees te kunnen eten om weer op krachten te komen! 19 juni 1949 is voor Bruggeman na alle oorlogsellende gelukkig nog een belangrijke dag. Het 25-jaar bestaan van de gemeente wordt in de zaal 'Rink' (Ridderstraat), gevierd. De opkomst is buiten verwachting. Men zet Bruggeman en zijn vrouw letterlijk in de bloemen en maakt er een onvergetelijke dag van. Limonade, bloemen en koeken zorgen voor een onvergetelijk feest.

Levenseinde

Op 12 maart 1949 gaat Jan Bruggeman vanwege een hartkwaal met vervroegd pensioen en trekt zich terug in Denderleeuw. Hij leidt er in de protestantse kerk tot aan zijn dood een bijbelkring.

33 'Bevestiging van Jan Bruggeman op 9-4-1939', in: *Christelijk Volksblad* (15-4-1939) blz. 1-2.
34 BRUGGEMAN M. en D'HOE L., (*noot 2*), blz. 99.
35 *Idem*, blz. 109.

13 augustus 1970, begrafenis in Denderleeuw.

... Donderdag 13 augustus 1970 rijdt een met paarden bespannen lijkwagen door Denderleeuw. Opvallend veel mensen lopen er achter. Het is Bruggemans laatste gang naar de kerk Het getrappel van de paarden ketst tegen de huizen en de mannen nemen eerbiedig hun hoed af, als de lijkwagen met de doodskist van Jan Bruggeman passeert. Een vriendelijke, geestdriftige man is heengegaan. Een stampolle kerk neemt afscheid van iemand die de geschiedenis van het protestantisme in de Denderstreek voor goed heeft getekend. Zijn collega en studiegenoot in Geraardsbergen, Raymond Couvreur, besluit zijn *In memoriam* met de woorden: '...Ik kan niet anders dan twee figuren aanhalen in dit sterfhuis : Mozes uit het Oude Testament en Johannes uit het Nieuwe. Bruggeman had iets van de standvastigheid en geloof van Mozes en iets van de liefde van Johannes. Met deze twee gaven kan men in Vlaanderen een zegen zijn.' Waarop Couvreur eindigt met de woorden: *Soli Deo Gloria.*

Dr. Guy Liagre
Kloosterstraat 216
1702 Groot-Bijgaarden

WELVAART EN ONGELIJKHEID IN EEN ACHTIENDE-EEUWSE KLEINE STAD. CASUS AALST

REINOUD VERMOESEN

Onderzoek naar welvaart

Sinds lang kennen de sociaal-economische wetenschappen een levendig debat over de impact van economische groei op de ontwikkeling van de levensstandaard. Zelfs vandaag staan neo-klassieke economen lijnrecht tegenover marxistisch geïnspireerde wetenschappers. Vooral deze laatsten argumenteren dat de welvaartseffecten van economische groei, vaak gemeten aan de hand van de evolutie van het bruto binnenlands product, ongelijk is en leidt tot sociaal-economische polarisering in de maatschappij. Met andere woorden, volgens hen profiteert niet iedereen gelijkmatig en direct van een potentiële aanzwengeling van de economie.

Ook in de geschiedenis zijn gelijkaardige debatten terug te vinden.[1] Meestal zijn ze geconcentreerd op de zogenaamde groeifases die tijdelijk een bepaalde regio kenmerkten. Over onder meer de spectaculaire groei van Antwerpen in de zestiende eeuw en meer algemeen de Bourgondische welvaart, zijn de meningen nog steeds verdeeld.[2] De Scheldestad ontpopte zich immers in korte tijd tot de gateway van West-Europa, een positie die *'t stad* pas verloor in het laatste kwart van de zestiende eeuw. Pas na de val van Antwerpen kon Amsterdam zich ten volle ontplooien en de leidende positie opnemen in het West-Europese stedelijk netwerk, een positie die later door Londen werd opgevolgd. Op de meest elementaire vragen, bijvoorbeeld over de welvaart tijdens die gouden eeuw, is er echter nog geen antwoord.

1 Blondé, B., 'Bossche bouwvakkers en belastingen: nadenken over economische groei, levensstandaard en sociale ongelijkheid in de zestiende eeuw', Thijs, A.K.L., Blondé, B., De Munck, B. en Vermeylen, F. reds., *Doodgewoon. Mensen en hun dagelijks leven in de geschiedenis. Liber amicorum Alfons K.L. Thijs, Bijdragen tot de geschiedenis* 87, 1-2, 2004, 45.

2 Lis, C. en Soly, H., *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa*, Antwerpen, 1986 als ook Van der Wee, H., *The growth of the Antwerp market and the European Economy (Fourteenth-Sixteenth Centuries)*, Den Haag, 1963 en Scholliers, E., *Loonarbeid en honger. De levensstandaard te Antwerpen in de 15e en 16e eeuw*, Antwerpen, 1960. Voor een algemeen overzicht, lees Aerts, E., 'Economie, monnaie et société dans les Pays-Bas méridionaux de Charles Quint', Blockmans, W. en Mout, N., reds., *The Worls of Emperor Charles V*, Amsterdam, 2004, 201-226.

De pessimistische visie gebaseerd op de loonstudies van Etienne Scholliers staat lijnrecht tegenover de eerder positieve benadering door Herman Van der Wee.[3]

Het is echter maar de vraag of de economische ontwikkeling in de achttiende eeuw als een periode van groei te karakteriseren is. Niet alle historici zijn er immers van overtuigd dat er in de eeuw vóór de industriële (r)evolutie sprake was van een aanzwengeling van de economie.[4] Het is alleszins een brug te ver de verwezelijkingen van Antwerpen in de zestiende met eender welke vroegmoderne, Zuidnederlandse stad of regio te vergelijken. Niettemin zijn er elementen die wijzen op structurele veranderingen.[5] Die transformaties kondigden de komst aan van een tijdvak waarin de 'overanderlijkheid' van de zeventiende en een groot deel van de achttiende eeuw voor goed voorbij was. Onder andere de toenemende mechanisering en de concentratie van werkkrachten in één ruimte maakte voor goed een einde aan de eeuwenlange flexibele daadkracht van de verzorgende en op exportgerichte ambachten. De op de maat van de consument gerichte productie moest het afleggen tegen uniformisering en een grootschalige, kapitaalgestuurde organisatie en de snelle opeenvolging van consumptieveranderingen in de achttiende eeuw tastten bovendien het traditionele productengamma van de ambachten aan.[6]

Hoewel de transformaties in de halve eeuw vóór het einde van het ancien régime moeilijk vergelijkbaar zijn met de spectaculaire groeifases eerder in de geschiedenis, wil deze analyse toch de vraag opwerpen of de veranderingen in die periode hebben geleid tot wijzigingen in de levensstandaard van de stedelijke bevolking. Als onderzoeksobject is de kleine stad Aalst geselecteerd. Niet alleen laat het behapbare formaat een globale visie toe, als stad van priester Daens staat ze eveneens symbool voor de uitwasemingen van de industriële revolutie in de negentiende eeuw. Het is echter maar de vraag of de bondig aangehaalde transformaties eveneens voorkwamen in dit kleine Vlaamse centrum.

3 Blondé, 'Bossche bouwvakkers', 45.
4 De Vries, J., 'Economic growth before and after the Industrial Revolution: a modest proposal', Prak, M., red., *Early Modern Capitalism. Economic and social change in Europe, 1400-1800*, Londen, New York, 2001, 177-194.
5 Vermoesen, R. 'Entrepeneur versus spinner. Spinsters. Hun plaats in de markt en het huishouden. Regio Aalst, 1650-1800', *Het Land van Aalst*, 58, 2006, 293-301.
6 De Munck, Bert, *Leerpraktijken: economische en sociaal-culturele aspecten van beroepsopleidingen in Antwerpse ambachtsgilden, 16de-18de eeuw*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Brussel, 2002.

Transformaties te Aalst?

Zowel de demografische evolutie als de ontwikkeling van de productiestructuur in de stad en de wijzigingen van de geaggregeerde vraag ondersteunen de these van de laat-achttiende-eeuwse transformaties. De bevolking van de stad *intra muros* en de praterij Nieuwerkerken steeg immers langzaam van 9400 inwoners rond 1700 tot 10600, 60 jaar later. Pas daarna versnelde het groeiritme tot 11800 op het einde van de eeuw, een gelijke toename in slechts de helft van de tijd.[7] Ook in de alomtegenwoordige textielproductie die eeuwenlang het zwaartepunt vormde van de stedelijke economieën, signaleerden fricties de geboorte van een nieuwe era. Concentratie- en mechanisatietendenzen gericht op de productie van gemengde en katoenen weefsels vormden in toenemende mate een geduchte tegenstander voor de linnennijverheid.[8] In 1773 vroegen twee ondernemers uit Charleroi, François Devillers en Pierre Ligot, aan het stadsbestuur de toestemming om een bedrijf met meerdere getouwen te mogen oprichten.[9] Vijftien jaar later draaiden er zes *indiennefabrieken* in de stad, die in 1804 vijftig arbeiders te werk stelden.[10] Het is dan ook symbolisch dat wanneer de rurale linnennijverheid in Binnen-Vlaanderen floreerde, de stedelijke lijnwaadproductie en *in cocreto* het aantal wevers in vrije val was. De tellingen in de achttiende eeuw illustreren deze sterke achteruitgang. Zo waren er in 1738, 31 meester-wevers actief.[11] Op het einde van het ancien régime in de telling van het jaar IV gaven slechts vier mannen zich op als wever.[12] Hoe de arbeiders uit de bovengenoemde fabrieken zich omschreven is niet bekend. Tenslotte wijst boedelonderzoek op de aanwezigheid van consumptieveranderingen die reeds uitgebreid voor andere steden zijn beschreven.[13] Naar het einde van de zeventiende eeuw toe en vooral doorheen de achttiende eeuw waren ook de Aalstenaars vatbaar voor wijzigingen in het verbruik en de daarbij horende materiële

7 Strijpens, H., *Aalsterse fundamenten. Deel 1. De achttiende eeuw*, Aalst, 2002, 17.
8 Strijpens, *Aalsterse fundamenten*, 20.
9 De Potter en Broeckaert, *Geschiedenis der stad Aalst*, II, 559-560 en Strijpens, *Aalsterse fundamenten*, 20.
10 Strijpens, *Aalsterse fundamenten*, 20.
11 SAA, Archief Land van Aalst, *circulaire 1738-1739*, nr. 1683, Aalst.
12 De Belder, J., Jaspers, L. en Stevens, C., *Arbeid en tewerkstelling in Oost-Vlaanderen op het einde van het Ancien Régime: een socio-professionele en demografische analyse. Werkdocumenten 1-5*. S.l., S.d, 1212.
13 Blondé, B., 'Cities in decline and the dwan of a consumer society. Antwerp in the 17th – 18th centuries', Blondé, B., Briot, E., Coquery, N. en Van Aert, L., reds., *Retailers and consumer changes in Eraly Modern Europe. England, France, Italy and the Low Countries*, Collection Perspectives Historiques 14, Tours, 2005, 37-52.

cultuur.[14] Duurzame goederen in hoogkwalitatieve materialen werden in een als maar sneller tempo vervangen door minder duurzame, modieuze artikelen. Vooral tinnen voorwerpen met een hoge tweedehandswaarde verdwenen uit de boedels en werden vervangen door schotels en borden in aardewerk.

Het hoeft geen betoog dat de transitieperiode in de tweede helft van de achttiende eeuw een kader vormt waaruit diepgaande analyses kunnen uitborelen.[15] Meer algemeen lijkt dan ook de formulering van een tussentijdse conclusie opportuun. Er zijn inderdaad elementen die wijzen op een diepgaande verschuiving in de economische structuur van steden in de tweede helft van de achttiende eeuw.[16] De vraag rijst dan ook welke evolutie de stedelijke welvaart onderging en of er een correlatie dan wel gelijktijdigheid bestond tussen de ontwikkelingen in de stedelijke economie en de welvaart van de burgers.

Welvaart meten

Economen en sociologen beschikken over een arsenaal aan technieken om de levensstandaard van een bevolking te onderzoeken. Onder andere de *consumer price index* (CPI) of andere welvaartskorven geven enig idee over de koopkrachtsontwikkeling – indien gecombineerd met de loonontwikkeling – van een doorsnee gezin.[17] Andere interessante indicatoren gaan verder dan de vooral economisch geïnspireerde parameters en nemen eveneens persoonsgebonden facetten in de analyse op.[18]

Het is echter niet geheel zonder risico om dergelijke uitgebalanseerde technieken op een laat-achttiende-eeuwse stedelijke bevolking te projecteren. Niet in het minst omdat zelfs in een stedelijk milieu, de gegevens over loontrekkenden allerminst extrapoleerbaar zijn op een

14 Libbrecht, G., *Materiële cultuur in het 18de-eeuwse Aalst. Een verkenning op het terrein van slaapcultuur, eet- en drinkcultuur, keukengerei, meubilair, decoratie, hygiëne, verwarming en verlichting*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Brussel, 1997.

15 Lees de bijdragen in de verzamelbundel: *Machtsstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden (12de-19de eeuw), Handelingen van het 13de Internationaal Colloquium, Spa, 3-5 sept. 1986*, Historische Uitgaven 77, Brussel, 1988.

16 Vergelijk met Stabel, P., 'Town and Countryside in the Southern Low Countries in the late 15th – early 19th century. Preliminary Reflections upon Changing Relations in a Pre-Industrial Economy', Ní Néill, R., red., *Town and Countryside in Western Europe from 1500-1939*, Leicester, 1996, 1-27.

17 Zie onder meer de talrijke studies van Jan Luiten van Zanden.

18 Sen, A., *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford, 1981 en Sen, A., *Commodities and Capabilities*, Amsterdam, 1985.

hele stedelijke bevolking.[19] Om de evolutie van de levensstandaard van de zeventiende- en achttiende-eeuwse Ajuinen in beeld te brengen, is dan ook geen gebruik gemaakt van de gekende CPI's. Wel zijn de stedelijke belastinglijsten of huisgelden gehanteerd. De huisgelden zijn de Aalsterse variant voor de alomtegenwoordige rurale poitingen of settingen.[20] Op basis van 'meetbare' kenmerken werd immers een belasting per huishouden geheven. Waar op het platteland de 'bedezetters' voornamelijk de bewerkte oppervlakte als basis voor de aanslag namen, hanteerden de Aalsterse belastinginners uiterlijke welvaartskenmerken met betrekking tot de behuizing van de stedelijke bewoners.[21] Zowel voor de rurale pointingen als voor het stedelijke huisgeld gelden dat de aanslag de 'gebruiker' betrof en dus niet de eigenaar.[22]

In het Aalsterse stadsarchief zijn verschillende huisgelden opgenomen, die voor een bepaald aanslagjaar één van de vijf stadswijken omvatten. Voor vier verschillende meetpunten (circa 1650, 1700, 1750 en 1790) zijn alle beschikbare huisgelden van de Pontstraat-, de Zoutstraat-, de Nieuwstraat-, de Kattestraat- en de Molenstraatwijk verzameld en verwerkt in een databank.[23] Voor het eerste meetpunt, rond het midden van de zeventiende eeuw, is gebruik gemaakt van het plaquillegeld, een additioneel huisgeld dat het stadsbestuur onder meer in crisisperiodes aan de Aalstenaars oplegde.[24] Vermoedelijk was er tussen de aanslagvoet van het huisgeld en het plaquillegeld nauwelijks een verschil.[25]

Op basis van de databank is het mogelijk chronologische en diachronische analyses van de relatieve welvaart van de stedelijke bevolking op te stellen. Omdat het aantal statistische methodes om de belastinglijsten te bewerken legio zijn, is geopteerd om op basis van het gemiddelde én een meer uitgebouwde weergave, de cijfers te bespreken.[26]

19 Lees over het gebruik van prijzen en lonen: De Vries, J., 'Between purchasing power and the world of goods: understanding the household economy in early modern Europe', Brewer, J. en Porter, R., reds., *Consumption and the world of goods*, London, New York, 1993, 85-133.
20 Degryse, K., 'Politiek-institutionele en sociaal-economische geschiedenis (16e – 18e eeuw): een bronnenstudie', Art, J., Boone, M., Degryse, K. en Marinus, M.J., *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente? Deel II. Middeleeuwen en Moderne Tijd 12de tot 18de eeuw*, Gent, 1994, 85-101.
21 SAA, Oud Archief Aalst, *huisgelden*, nr. 264.
22 Het is van belang dat voor de analyse enkel werd gefocust op 'natuurlijke personen'. Instellingen werden niet weerhouden.
23 SAA, Oud Archief Aalst, *huisgelden*, nrs. 264-282.
24 Houtman, E., *Inventaris van het oud archief van de stad Aalst*, Archief- en bibliotheekwezen in België. Inventarissen 4, Brussel, 1974, 55.
25 Hoewel hier geen enkel bewijs is voor gevonden.
26 Lees eveneens Blondé, 'Bossche bouwvakkers', 45-62.

Welvaart en sociale ongelijkheid te Aalst

In het midden van de zeventiende eeuw betaalden de 747 Aalsterse gezinshoofden gemiddeld 1,6 gulden huisgeld. Dit bedrag daalde lichtjes in de daarop volgende honderd jaar, naar 1,3 gulden. In die periode steeg het aantal belastingbetalers naar 932 rond 1700 en 973 in het midden van de achttiende eeuw. Pas op het einde van het ancien régime steeg de gemiddelde aangeslagen belasting naar 3,5 gulden. Ook het aantal hoofden nam toe tot 1121. Dit analyseniveau duidt vooral een drastische wijziging van de gemiddelde aangeslagen belasting aan, naar het einde van de achttiende eeuw toe. In een volgend niveau wordt nagegaan hoe die belasting over de stedelijke bevolking was verdeeld.

Hiervoor is gebruik gemaakt van de zogenaamde 'boxplot', 'snorredoos' of 'doosdiagram'.[27] Het vertrekpunt is immers een rangschikking van gezinshoofden gebaseerd op de aangeslagen belasting, die bovendien voor vier periodes beschikbaar is. De boxplot geeft voor elke ranking de grafische weergave van vijf getallen weer, die een sterk vereenvoudigd beeld schetsen van de verdeling van de gegevens. Voor elke getallenreeks vormen het minimum, het eerste kwartiel (Q1 op 25%), de mediaan (Q2 op 50%), het derde kwartiel (Q3 op 75%) en het maximum van alle waarnemingen, samen de doosdiagram. De box zelf geeft voor bijvoorbeeld een reeks van 1 tot 100, de overeenkomstige waarden van de 50% middelste waarnemingen aan, begrensd door Q1 op 25 en Q3 op 75. De mediaan is afgebeeld in de box en duidt de waarde van de middelste waarneming aan. De 'snorharen' geven tenslotte, de uiterste waarden weer namelijk het minimum en het maximum. In de eerste grafiek zijn voor de vier periodes de boxplots van de belastingen weergegeven.

27 Door de wiskundige John Tukey in 1977 geïntroduceerd.

Boxplots huisgeld, Aalst 1650-1790

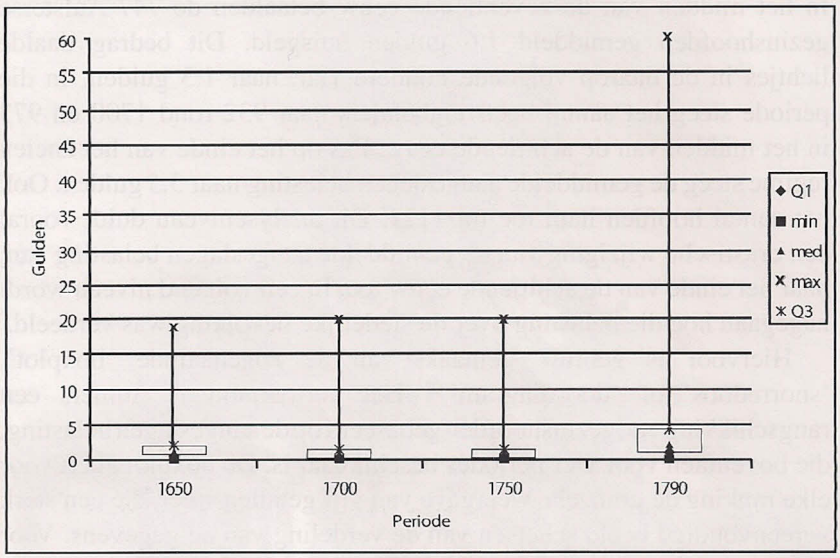

Bron: databank

De periode 1650-1750 die in de literatuur nog al eens betiteld wordt als de ongelukseeuw, leek een relatieve stabiliteit de sociale opbouw van de stad te kenmerken. Zowel de minimale als de maximale aangeslagen bedragen, als de grenzen die de statistische middengroepen afbakenen, wijzigen in die honderdjarige periode nauwelijks. Meer concreet betekent dit dat 75% van de Aalsterse belastingsbetalers minder dan twee gulden betaalden. Pas in de tweede helft van de achttiende eeuw wordt dit stabiele patroon doorbroken. Vooral de verdrievoudiging van het maximaal aangeslagen huisgeld op het einde van het ancien régime springt in het oog. Om andere wijzigingen in de spreiding van de gegevens na te gaan, is een detail van de eerste grafiek uitvergroot.

Uit de gedetailleerde weergave blijkt dat de transformaties zich niet alleen in het bovenste kwart van de stedelijke samenleving afspeelden, de interessantste veranderingen doen zich voor onder het niveau van Q3. In alle periode kwamen huishoudens voor die geen huisgeld dienden te betalen. Vermoedelijk ontbraken ze de nodige middelen om aan de belastingsplicht te voldoen.

De waarde van het eerste kwartiel (Q1) daalde licht in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Het stadsbestuur zag zich immers genoodzaakt omwille van de oorlogsperiode onder Lodewijk XIV, de nodige maatregelen te nemen ten gunste van de stedelijke bevolking.[28] Doorheen de achttiende eeuw steeg de corresponderende waarde van Q1 stelselmatig. De grootste toename was evenwel in de tweede helft van de eeuw gesitueerd, waar het huisgeld op de 25%-grens verdubbelde. Een zelfde trend kenmerkt de evolutie van de mediaan. Die daalde van 1 gulden rond 1650 naar 15 stuivers (0,75 gulden) rond 1700 en 1750. Daarna nam de middelste waarde zelfs toe tot 2 gulden.

Detail boxplots huisgeld, Aalst 1650-1790

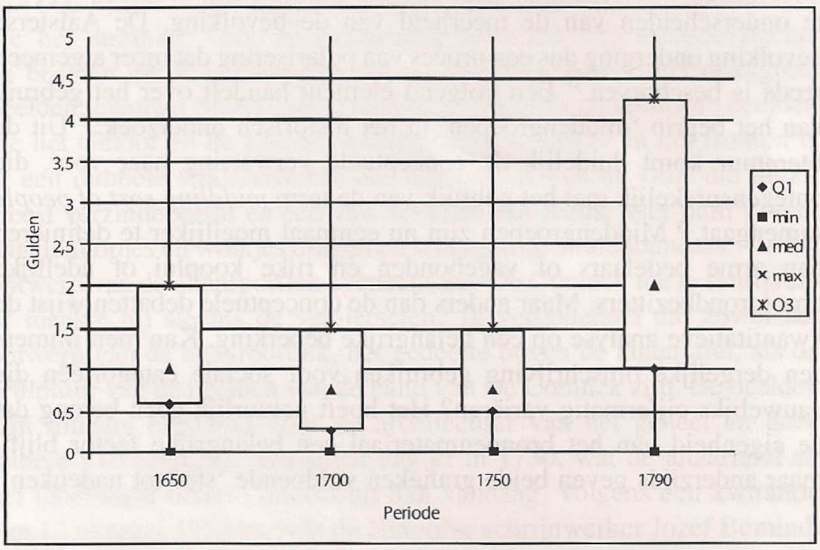

Bron: databank

De waarde van het derde kwartiel maakte de spectaculairste ontwikkeling door. Ander maal is de trend vergelijkbaar met de andere meetpunten. Zo was er een korte terugval na 1650, gevolgd door een stabiele evolutie tot ongeveer 1750. Q3 steeg op het einde van het ancien régime van anderhalve gulden naar bijna vier en een halve gulden.

28 Vermoesen, R., 'Een bres in de muur: functie van de wallen in de regionaal-economische ontwikkeling. Houding van de Aalsterse economische actoren tijdens de oorlogen van Lodewijk XIV (1667-1714)', Fagel, R. en Onnekink, D., reds., *Oorlog en Samenleving in de Nieuwe Tijd,* Vlaams-Nederlandse Vereniging voor Nieuwe Geschiedenis 3, Maastricht, 2005, 61-80.

Enkele resultaten

De analyse van de trends leidt tot enkele belangwekkende implicaties voor het onderzoek naar de levensstandaard, indien de Aalsterse bronnen kunnen geëxtrapoleerd worden op andere vroegmoderne steden.[29] Allereerst kunnen externe factoren zoals inflatoire invloeden of de aanpassing van de aanslagvoet niet alle evoluties verklaren.[30] De wijzigingen in de tweede helft van de achttiende eeuw zijn immers te ongelijk om de oorzaak aan een prijsstijging toe te schrijven. Vooral de 'uitrekking' van de box duidt op andere elementen die los staan van de inflatie of de overheidsinterventie. Een tweede element concentreert zich op de zichtbare uitdeining in de spreiding van de belasting op het einde van het ancien régime. Naar het einde van het ancien régime toe lijkt een klein aantal stedelingen zich meer en meer te onderscheiden van de meerheid van de bevolking. De Aalsterse bevolking onderging dus een proces van polarisering dat meer algemeen reeds is beschreven.[31] Een volgend element handelt over het gebruik van het begrip 'middengroepen' in het historisch onderzoek.[32] Uit de literatuur komt duidelijk de conceptuele verwarring naar voor, die ontegensprekelijk met het gebruik van de term *middling sort of people* samengaat.[33] Middengroepen zijn nu eenmaal moeilijker te definiëren dan arme bedelaars of vagebonden én rijke kooplui of adellijke grootgrondbezitters. Maar anders dan de conceptuele debatten wijst de kwantitatieve analyse op een belangrijke beperking. Kan men immers een dergelijke omschrijving gebruiken voor sociale categorieën die nauwelijks cijfermatig variëren? Het hoeft natuurlijk geen betoog dat de eigenheid van het bronnenmateriaal een belangrijke factor blijft, maar anderzijds geven beide grafieken voldoende 'stof tot nadenken'.

29 Hiervoor is nog meer empirisch onderzoek noodzakelijk.

30 Lees Deprez, P., 'Hypothekaire grondrenten in Vlaanderen gedurende de 18e eeuw', *Tijdschrift voor geschiedenis*, 79, 1966, 142-148.

31 Lis, C. en Soly, H., *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa*, Antwerpen, 1986.

32 Zie vooral de Angelsaksische literatuur: Earle, P., *The making of the English middle class: business, society and family life in London, 1660-1730*, Londen, 1989 en de verzamelbundel Barry, J. en Brooks, C., reds., *The middling sort of people: culture, society and politics in England, 1550-1800*, Londen, 1994. Verder Smail, J., *The origins of middle-class culture. Halifax, Yorkshire, 1660-1780*, Londen, 1994 en Hunt, M.R., *The middling sort: commerce, gender and the family in England, 1680-1790*, Berkeley, Los Angeles en Londen, 1996.

33 Van Damme, I., 'Pendelen tussen revoluties en tradities. Recent historisch onderzoek naar de kleinhandel in de late middeleeuwen en de nieuwe tijd (ca. 1450-ca. 1850)', *Stadsgeschiedenis*, 2, 2007, 54-55.

Een laatste element keert terug naar de eigenheid van de Denderstad. Omwille van de bronnenspecificiteit en vooral de opdeling in straten en wijken, is het mogelijk via een microperspectief ruimtelijke analyses te ondernemen. Door de combinatie van ander bronnenmateriaal, bijvoorbeeld volkstellingen of boedels, kan onder meer de *retail ratio*, het aantal detailhandelaars per straat of wijk onderzocht worden. Een verdere uitdieping van deze bron is dan ook meer dan nodig.

R. Vermoesen
Universiteit Antwerpen
Centrum voor Stadsgeschiedenis

JOZEF DE BROUWER EN *HET LAND VAN AALST*

GEERT VAN BOCKSTAELE

Een lezing geven over de relatie Jozef de Brouwer en *Het Land van Aalst* lijkt zeer eenvoudig.[1] Jozef de Brouwer stond immers aan de wieg van onze geschiedkundige vereniging, was jarenlang redactiesecretaris van het gelijknamige tijdschrift en was actief in het bestuur van 1948 tot 1979, meer dan 30 jaar. Van die jaren heb ik er ongeveer de helft meegemaakt. Wat moet dus een spreker nog meer hebben? En toch, beste vrienden, was het niet eenvoudig. Zoals veel historische en heemkundige kringen is *Het Land van Aalst* zeer nonchalant en geen voorbeeld van archivering van zijn eigen documenten. Enkele jaren geleden mochten wij onze stukken in het Aalsterse Stadsarchief ongeordend deponeren en daar liggen ze nog steeds.[2] Zoek in die chaos maar naar enkele archiefbescheiden die bruikbaar konden zijn voor deze lezing! Gebrek aan een eigen lokaal in Aalst kan hiervoor een verklaring zijn, maar toch niet volledig. Pastoor de Brouwer heeft veel geschreven en toch bezitten wij bijna geen briefwisseling van hem. Wat is een historicus zonder geschreven bronnen? Uiteraard kan hij dat aanvullen met mondelinge bronnen, die veel meer kunnen zeggen dan schriftelijke. Herinneren jullie zich nog wat er 50 of 40 jaar geleden, tussen 1964 en 1984, gebeurd is? Bij mij zijn die herinneringen alleszins zeer vaag en is de chronologie niet altijd betrouwbaar. Ondanks deze beperkingen biedt deze viering, waarvoor ik de inrichters van harte feliciteer, een unieke gelegenheid om samen te brengen van wat er nu nog als historisch materiaal over Jozef de Brouwer aanwezig is.

Jozef de Brouwer is geboren te Haaltert op 28 februari 1909. Hij werd tot priester gewijd in 1934; hij werd achtereenvolgens onderpastoor in Denderleeuw (1934), Hofstade (1945), pastoor in Impe (1954), pastoor in Sint-Gilles-Dendermonde (1964). Hij nam ontslagname in 1983 en overleed te Aalst op 7 juli 1984.

1 Dit is de tekst die de auteur heeft uitgesproken op de herdenking van Jozef de Brouwer te Hofstade op 15 februari 2008.

2 In feite omvat het archief van de vereniging drie delen: 1/ Het eigenlijke archief dat teruggaat tot 1947. 2/ Het archief van Jozef de Brouwer, dat voornamelijk steekkaarten en werkinstrumenten bevat, soms aangevuld met briefwisseling. 3/ De reserve van tijdschriften, wat men "ijzeren stock" noemt.

De vraag blijft interessant waarom een onderpastoor op bijna veertigjarige leeftijd de microbe van het historisch onderzoek te pakken kreeg. Van waar die late roeping? Een medeseminarist vertelde me dat hij op het seminarie al een grote belangstelling voor geschiedenis toonde. Iedereen kent de aanleiding voor zijn publicaties. In 1946 toont een landbouwer uit Hofstade, waar hij pas onderpastoor werd, een stuk van een Romeinse urne en meteen was de historische trein vertrokken. Zeer zeker is de liefde voor de geschiedenis van het Vlaamse volk in Denderleeuw sterk bevorderd geworden door Frans Poelaert, die er toen pastoor was. Poelaert was een grote intellectueel, Vlaamsgezind en zich zeer goed bewust van het belang van het verleden. Vóór zijn pastoorschap was hij superior van het Aalsterse Sint-Maarteninstituut. In 1919 was hij de eerste superior van een bisschoppelijk college die zijn school vernederlandst heeft. Pastoor de Brouwer heeft mij meermaals gezegd dat Frans Poelaert omwille van zijn Vlaamse gezindheid en zijn strijd tegen het Aalsterse franskiljonisme geen deken is geworden maar gedegradeerd werd tot pastoor.[3] In Denderleeuw werden, volgens mijn bescheiden mening, bij Jozef de Brouwer door Frans Poelaert de kiemen gelegd van zijn historisch bewustzijn. Uiteraard zullen zijn naoorlogse moeilijkheden eveneens een rol hebben gespeeld.

Ontstaan van de geschiedkundige vereniging *Het Land van Aalst*

Wil men de rol van Jozef de Brouwer in *Het Land van Aalst* goed kennen, dan moet men onvermijdelijk terug naar de ontstaansgeschiedenis van onze vereniging.[4] De initiatiefnemer ervan was Albert Van Lul, die zijn naam later in Van Lil liet wijzigen. Hij was afkomstig van Denderleeuw maar woonde al jaren in Vorst bij Brussel. Hij wou na de Tweede Wereldoorlog in de regio van Aalst met een tijdschrift starten zoals *Eigen Schoon en De Brabander* er één was of zoals *Ons Heem*. Hierbij werd hij goed geadviseerd door Jan Lindemans van *Eigen Schoon*. Na de oorlog kreeg Baziel Boel bij Van Lil onderdak. Dit was een germanist, die voor de oorlog les had gegeven in het Aalsterse atheneum en tijdens de oorlog in Bonn studeerde om er een doctoraat te behalen, wat hij

3 GEERT VAN BOCKSTAELE, Het Sint-Maarteninstituut, 1881 – 1980, Bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs in het Aalsterse, Aalst, 1980, p. 113 – 126 en p. 212 – 216.

4 Zie meer hierover: LUC ROBIJNS, Historiek van de geschiedkundige vereniging het Land van Aalst in: GEERT VAN BOCKSTAELE (red.), Verslagen van het elfde en het twaalfde tweejaarlijks colloquium, gehouden te Zottegem (1995) en te Geraardsbergen (1997), Aalst, 1997, p. 39 – 54.

uiteindelijk niet heeft gerealiseerd. Die studies waren voldoende om hem tijdelijk te interneren in Lokeren en Gent.[5] In het Aalsterse atheneum had Basiel Boel ook Jozef van Overstraeten leren kennen evenals Jozef Van Cleemput, die zich later zou ontpoppen tot een grote toponymist. Al die personen stonden aan de wieg van *Het Land van Aalst*. Eens het terrein goed verkend, kwam men op 10 december 1947 een eerste maal bij Jozef van Overstraeten bijeen. Dit groepje moest met andere kandidaat-vorsers uitgebreid worden. Op 15 januari 1948 schreef Jozef Van Overstraeten een brief aan Jozef de Brouwer. Zeer waarschijnlijk werd hij door Jozef Van Cleemput getipt omdat de onderpastoor zich oorspronkelijk alleen maar interesseerde voor archeologie en vooral voor toponymie. Van Overstraeten schreef: "Zondag a.s. omstreeks 15 uur houden we te mijnent een voorbereidende vergadering. Het ware ons hoogst aangenaam U daarop te mogen aanwezig zien... Wellicht is het lof in uw parochiekerk vroeg (of laat?) genoeg om uw aanwezigheid, al zij het maar gedurende een uurtje, toe te laten. Acht U de tegenwoordigheid van nog iemand anders nuttig, dan moogt U hem gerust meebrengen". In een P.S. vult hij aan: "Ik vergat nog bijna U van harte geluk te wensen om de bekroning van uw plaatsnaamkundige studie over Hofstade door het Davidsfonds!"

Jozef de Brouwer is dus in de eerste plaats aangeworven niet omwille van zijn algemeen historische kennis maar omwille van zijn interesse voor de toponymie. Bovendien moest hij als tegengewicht fungeren voor de leken die in het voorlopige bestuur zaten, waar weldra ook dr. Hendrik Vangassen uit Ninove en dr. Arthur Broeckaert uit Geraardsbergen zich bij aansloten. Hoe een tweede priester, namelijk Valère Gaublomme, onderpastoor van Erembodegem, er bijkwam is niet duidelijk. Zeker niet door bemiddeling van Jozef de Brouwer, want aan Van Lil zei Gaublomme uitdrukkelijk dat hij niet vereenzelvigd wou worden met de politieke opvattingen van zijn confrater Jozef de Brouwer. Hiermee is het bestuur voltallig: het is een bewuste mixt van leken en geestelijken, van vlaamsgezinden en belgicisten, van katholieken en vrijzinnigen. Niettemin waarschuwde Jozef Van Cleemput Van Lil dat men wel eens het verwijt zou kunnen maken dat het tijdschrift in handen is van zogenoemde "zwarten" en hij stelde daarom voor iemand van de "witte" kant binnen te loodsen. Hierbij dacht hij aan de Aalstenaar Frits Van Acker, die toen leraar was aan het Gentse atheneum en later prof zou worden. Van Acker is evenwel nooit als bestuurslid vermeld en heeft

5 L. ROBIJNS en G. VAN BOCKSTAELE, In memoriam Baziel Boel, in: Het Land van Aalst, 54, 2002, p. 3 – 5.

nooit iets in het tijdschrift gepubliceerd. Meteen is duidelijk in welk milieu Jozef de Brouwer, priester en Vlaming, is terecht gekomen.

De invloed van Jozef Van Cleemput op Jozef de Brouwer

Wanneer *Het Land van Aalst* op 10 juli 1948 een algemene oproep doet om lid van de vereniging te worden, staat Jozef de Brouwer, wellicht om tactische redenen, op de eerste plaats. Uit de beperkt bewaarde briefwisseling blijkt dat Jozef de Brouwer vooral van Jozef Van Cleemput veel advies kreeg. Zo verheugde die eminente toponymist zich er over dat Jozef de Brouwer beslist had om de 16de-eeuwse penningkohieren te bestuderen. Hierbij gaf hij allerlei belangrijke tips hoe hij te werk moest gaan en welke rijke schat aan gegevens hij er zou in vinden. Hij vervolgt "Maar in Gods naam sta zo maar klakkeloos dat materiaal niet af aan Leuven (aan het Instituut voor Naamkunde) zonder er eerst zelf te hebben geëxcerpeerd wat u interesseert". Ook wees hij op het belang van de oude poortersboeken. Die raadgevingen weerspiegelen zich duidelijk in de vele artikels die De Brouwer in het tijdschrift *Het Land van Aalst* heeft gepubliceerd, zoals over de molens, de hof- en huisnamen, de bosnamen en het buitenpoortersboek van Geraardsbergen.

Ofschoon Jozef van Overstraeten zichzelf de titel toekende van hoofdredacteur, blijkt dat Jozef de Brouwer vrij vlug na de start van het tijdschrift – zeker al in 1952 - de taak van redactiesecretaris waarnam en dat zal volhouden tot 1979. Tevergeefs zocht de vereniging een eigen lokaal om te kunnen vergaderen en zijn bibliotheek onder te brengen. Aan Van Lil schrijft de Brouwer of men bijvoorbeeld in de Aalsterse Handelsrechtbank in de Kapellestraat geen lokaal kon vrijmaken, want "H. Vangassen verkiest zeker niet te komen in een huis, lees een pastorij...". Overigens is het niet duidelijk waar het bestuur in de beginjaren dan wel vergaderde.

Zijn publicaties in *Het Land van Aalst*

Het hoeft niet te verwonderen dat Jozef de Brouwer niet alleen een bekommerde redactiesecretaris was, die af en toe boze brieven kreeg omdat hij minderwaardige artikels weigerde, maar ook een ijverige auteur. Ons bestuurslid Wilfried Vernaeve heeft onlangs uitgerekend dat hij van de ca 15.000 bladzijden, die de eerste 50 jaargangen omvatten, er 2.381 of 15% van Jozef de Brouwer zijn. Meteen is hij de grootste

schrijver in ons tijdschrift. Als men daarbij nog eens de artikels in andere tijdschriften voegt en de vele monografieën dan komt men aan een totaal van 8.600 gedrukte bladzijden! Dat is fenomenaal, vooral als men weet dat al die bijdragen van hoge kwaliteit zijn en steunen op ver doorgedreven archiefonderzoek. Hij was niet alleen onderpastoor, later pastoor in een parochie, redactiesecretaris van *Het Land van Aalst* maar ook voorzitter van het *Verbond van Heemkunde.* In het colloquium "Bronnen van de religieuze geschiedenis van België", dat in 1967 te Brussel werd gehouden, leidde hij een afdeling. Je zou van minder een hartinfarct krijgen.

Zijn werkwijze

Om dit alles te realiseren kreeg Jozef de Brouwer van velen hulp. Hoe ging hij te werk? Hij bestudeerde de archiefstukken meestal bij hem thuis in de pastorie en als dit niet lukte in de archiefdepots. Ik heb het nog meegemaakt dat hij 's morgens naar een archiefdepot belde en dat hij, of zijn huishoudster, met de Kever – Volkswagen in de loop van de dag de archiefstukken ging ophalen. Van faciliteiten gesproken! Jozef de Brouwer was ook een ecologist avant-la-lettre. De transscripties en de verwerking ervan gebeurden op gebruikte papieren, die door zijn medewerksters tot kleine steekkaartjes werden versneden. Honderden misschien duizenden van die blaadjes zijn bewaard en bieden ons dubbele informatie. Aan de voorzijde heb je gegevens van zijn archiefonderzoek en aan de achterzijde een caleidoscoop van de vele activiteiten in de gemeenten waar hij werkzaam was. Hierbij ging hij soms ondoordacht te werk en vernietigde hij ook ander archief. Zo is er een doos bewaard met grote bruine steekkaarten van Winterhulp, het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn in Hofstade. Op de ene zijde lees je dat De Vroe Daniël tijdens de oorlog regelmatig rijstcrème, suiker en havermout kreeg en aan de andere zijde dat een zekere Jan Vande Zijpe volgens de penningkohieren van 1572 1 denier belasting moest betalen. In latere jaren moderniseerde Jozef de Brouwer zijn secretariaat en schafte hij zich volwaardige steekkaarten aan of gebruikte hij zelfs copyboeken. Kaarten hertekende hij op zogenoemd boterpapier. Steeds schreef hij met een vulpen met blauwe inkt, uitzonderlijk met een potlood. Een balpen was aan hem niet besteed. Wanneer hij op de bestuursvergaderingen iets moest noteren, haalde hij met het nodige ritueel zijn vulpen uit zijn binnenzak en schreef op een eerder plechtige wijze de notitie. Die schriftelijke neerslag vertrouwde hij dan toe aan

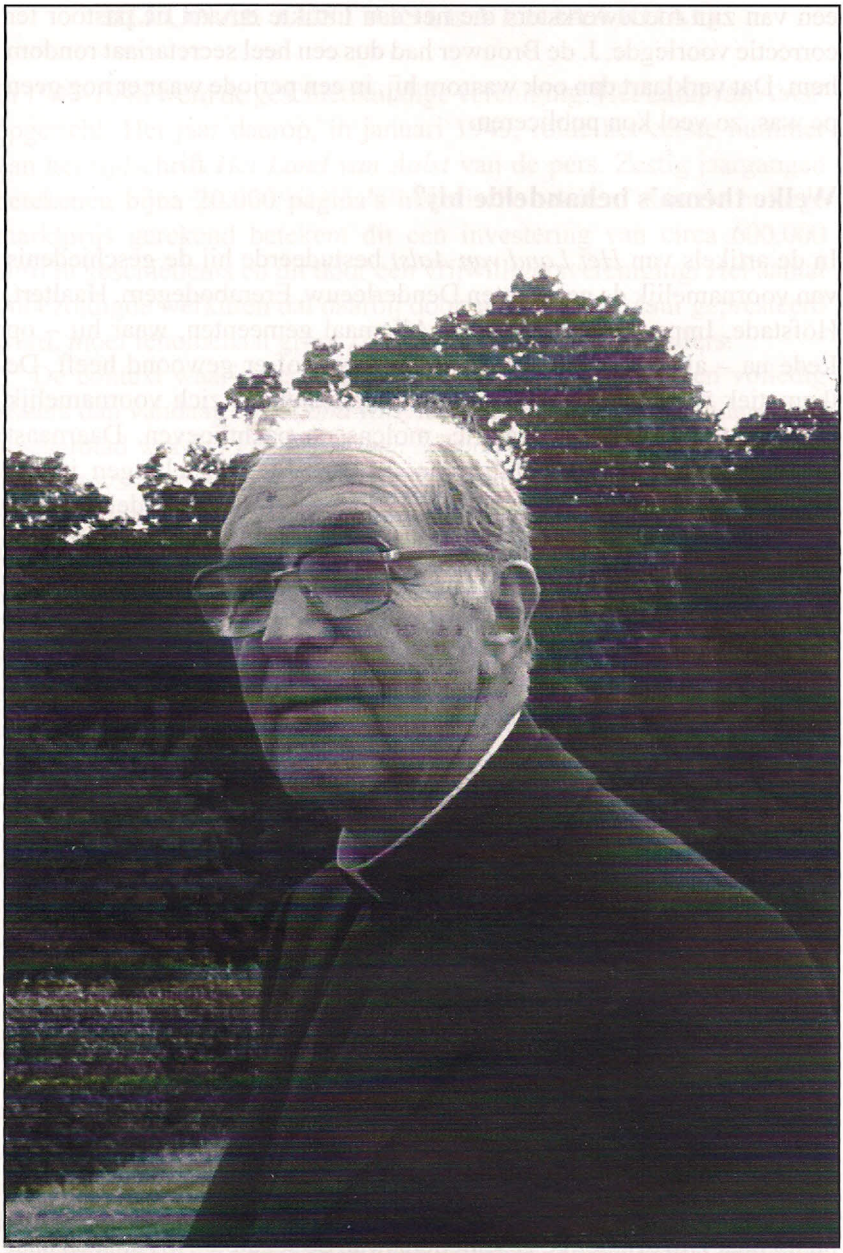

Jozef de Brouwer.

één van zijn medewerksters die het dan uittikte en aan de pastoor ter correctie voorlegde. J. de Brouwer had dus een heel secretariaat rondom hem. Dat verklaart dan ook waarom hij, in een periode waar er nog geen pc was, zo veel kon publiceren.

Welke thema's behandelde hij?

In de artikels van *Het Land van Aalst* bestudeerde hij de geschiedenis van voornamelijk de gemeenten Denderleeuw, Erembodegem, Haaltert, Hofstade, Impe, Lede en Pollare. Allemaal gemeenten, waar hij – op Lede na – als priester werkzaam is geweest of er gewoond heeft. De thematiek was zeer verscheiden maar concentreert zich voornamelijk rond de toponymie, demografie, molens en pachthoeven. Daarnaast interesseerde hem de evolutie van de kerkelijke instellingen in het bijzonder. Als een van de weinigen bestreek hij in zijn onderzoek het ganse gebied van het Land van Aalst. Hij excerpeerde alle dekanale visitatieverslagen wat resulteerde in zijn twee monumentale studies over het godsdienstige leven en de kerkelijke instellingen in het Land van Aalst. Ook zijn overzicht van de reguliere en seculiere gemeenschappen in het Land van Aalst blijft tot vandaag een onvervangbaar synthesewerk. Eenzelfde monnikenwerk verrichtte hij met zijn onderzoek naar de kerkelijke rechtspraak in de bisdommen Gent, Mechelen en Antwerpen in de 17de en 18de eeuw. Duidelijk had hij een voorliefde voor de periode van de Contrareformatie. Posthuum verscheen er in ons tijdschrift nog een artikel over de familie de Sadeleer uit Haaltert.[6] Nog voor hij in *Het Land van Aalst* begon te publiceren, had hij al twee artikels in *Ons Heem* geplaatst en één in een uitgave van de plaatselijke Davidsfondsafdeling. Tussen 1949 en 1962 zijn de meeste artikels in ons tijdschrift verschenen. De drie volgende jaren zijn magere jaren: er verschijnen geen grote artikels en ook geen enkele monografie. Ongetwijfeld heeft die geringe productie te maken met zijn overplaatsing van Impe naar Sint-Gilles-Dendermonde en zijn hartinfarct. Vanaf 1966 tot 1979 is hij zeer actief en schreef hij zowel artikels als monografieën. Na zijn ontslag als redactiesecretaris in 1979 publiceerde hij nog sporadisch in ons tijdschrift. Al zijn aandacht ging nu uit naar zijn driedelige geschiedenis van de Jezuïeten in Aalst en naar zijn monografie van Erembodegem, een werk dat hij met veel moeite heeft kunnen afwerken.

6 J. DE BROUWER (†), De stam de Sadeleer te Haaltert, in: Het Land van Aalst, 38, 1986, p. 112 – 143.

Hoe vergaderen?

Albert Van Lil vroeg mij in 1965, nog tijdens mijn legerdienst, om bij het bestuur aan te sluiten. De eerste vergadering die ik bijwoonde vond in november van dat jaar in Sint-Gilles-Dendermonde plaats, toen de pastoor nog herstellende was van zijn hartziekte. Nadien kwamen wij steeds in de Kattestraat te Aalst in een achtergebouwtje van de culturele dienst bijeen. Men kan zich nu nog moeilijk indenken in welke primitieve omstandigheden wij toen vergaderden: op een zondagnamiddag vanaf 14.30 tot ca 17.30, afhankelijk van de uren van het lof en die van de trein naar Brussel; zonder drank, zelfs geen watertje, met allemaal sigaren rokende bestuursleden, op Jozef de Brouwer na, met gesloten deuren en zonder rookafzuiging. Hoe hebben wij dat zo lang volgehouden? Op die vergaderingen had de pastoor steeds een dikke bundel artikels mee die ofwel pas toegestuurd waren of al een tweede correctie hadden gekend. Afhankelijk van de dikte van de bundel waren de bestuursleden opgelucht dat er voldoende kopij was of paniekerig als de beloofde artikels uitbleven, in feite een klassieke lijdensweg van elke redactiesecretaris. Jozef de Brouwer regelde veel zaken alleen en lichtte nadien het bestuur in, dat meestal ja knikte. Dat was misschien een gebrek aan democratisch fatsoen maar de meeste bestuursleden vonden dat gemakkelijk. Eenmaal ontstonden er grote problemen toen de pastoor het tijdschrift liet drukken bij de N.V. Spes in Lede. De druk was niet alleen van een zeer slechte kwaliteit met tal van fouten, maar bovendien veroorzaakte dat juridische problemen, zodat men verplicht was om vlug uit te kijken naar een nieuwe drukker die dan in Humbeek bij Grimbergen werd gevonden.

Besluit

Jozef de Brouwer bleef meestal bescheiden en eenvoudig. Op een herdenkingsplechtigheid van dr. Hendrik Vangassen die in 1969 te Ninove plaats vond, getuigde hij " Ik ben geen geschoolde historicus, maar slechts een liefhebber die geschiedenis pleegt; ik ben evenmin een redenaar, en heb nog telkens, na zoveel jaren, plankenkoorts wanneer ik de preekstoel op moet; ik ben integendeel een gekontesteerd priester."[7] Met die laatste woorden verwees hij naar de grote moeilijkheden

7 J. DE BROUWER, Dr. Hendrik Vangassen als mens en historicus, in: Het Land van Aalst, 21, 1969, p. 47 – 55.

die hij in Sint-Gilles ondervond met onderpastoor Verhaeghen.[8] De publicaties van deze "ongeschoolde historicus" blijven tot op heden zeer gewaardeerd. Zijn werken worden veelvuldig geraadpleegd. *Het Land van Aalst* was dan ook bijzonder verheugd toen hij in 1983 als eerste de Potter – Broeckaertprijs van het *Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis* kreeg toegewezen.[9] Hijzelf kon wegens gezondheidsproblemen niet meer aanwezig zijn. Toen onze toenmalige voorzitter, Luc de Rijck, hem het diploma thuis in Denderleeuw overhandigde, zei de zichtbaar ontroerde pastoor de Brouwer "Ik ga door, ik onderzoek, ik schrijf zolang het God belieft".[10] Enkele maanden later overleed hij. Een groot historicus ging heen. Hij was een pionier en gedurende decennia een steunpilaar van *Het Land van Aalst.* Zijn leuze was "Het verleden leeft in ons". Volgens hem "droeg de geschiedenis het merkteken van de persoon die het schiep. De auteur moet geen stelling trachten te verdedigen, zei hij, maar een zo groot mogelijke objectiviteit nastreven".

Terecht verdient deze man, deze priester, een huldiging in Hofstade, een gemeente waar hij zijn eerste teksten over geschiedenis heeft geschreven.

Geert Van Bockstaele
Bevegemstraat 14
9620 Zottegem
Bestuurslid en beheerder van *Het Land van Aalst* van 1966 tot 2004

8 "Zwartboek" Verhaeghen, Sint-Gilles-Dendermonde, 1969.
9 A. DE VOS en L. STOCKMAN, Ere-pastoor Jozef De Brouwer bekroond met de "Frans De Potter – Jan Broeckaertprijs", in: Het Land van Aalst, 36, 1984, p. 206 – 218.
10 In memoriam Z.E.H. De Brouwer (overleden op 7 juli 1984), in: Het Land van Aalst, 36, 1984, p. 224. Een *In memoriam* van de hand van Dolf BOERBERG verscheen eveneens in het weekblad *Wij* van 12 juli 1984 en in *Broederband* van februari 1985.

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

LOSSE NUMMERS - OUDE JAARGANGEN - PUBLICATIES

Los nummer: € 5
Volledige jaargang: € 18

Niet alle jaargangen en nummers zijn nog in voorraad.

H. VAN ISTERDAEL, e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983), 2 banden - 915 blz.: € 30

G. VANDE WINKEL, W. VERNAEVE, Systematisch register op de jaargangen 1 - 50 van het geschiedkundig tijdschrift Het Land van Aalst 1949 -1998, Aalst, 1999 - 158 blz.: € 6

Kaarten van het voormalige "Land van Aalst" - kleurendruk:
- Horenhault (1596), 1988: € 24
- Sanderus, 1998: € 5

Vijf reproducties van Sanderusprenten - kleurendruk - 1998-2000
- Waterkasteel - Moorsel
- Kasteel - Zandbergen
- Abdij Ten Roosen - Aalst
- Miniemenklooster - Geraardsbergen
- Kasteel - Idegem

per stuk: € 2,5
volledige reeks in mapje: € 10

De prijzen zijn te verhogen met de verzendingskosten. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op met Marc Uyttersprot : tel. 053 70 21 79.
e-mail: uyttersprot.marc@skynet.be

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst

DE RIEMAECKER printing BVBA

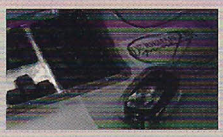

Nukerkeplein 9 • B-9681 Nukerke
Tel. 055 21 14 04 • Fax 055 21 20 00
info@deriemaecker.be • www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

HET LAND VAN AALST - DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
Jaargang LX - 2008 - Nummer 1 - januari - februari - maart

Bij onze zestigste verjaardag 3 - 6

D. VAN DE PERRE
Beeldhouwer Jacob de Coninck en zijn aandeel in het interieur van de Meerbeekse kerk 7 - 26

Ch. DE ZUTTER
De boerenkrijg te Herzele en de letterkundige Pieter Johan Robyn (1798) 27 - 40

G. LIAGRE
Levenschets van Jan Bruggeman, stichter van de protestantse kerk te Aalst 41 - 53

R. VERMOESEN
Welvaart en ongelijkheid in een achttiende-eeuwse kleine stad. Casus Aalst 54 - 63

G. VAN BOCKSTAELE
Jozef de Brouwer en Het Land van Aalst 64 - 72

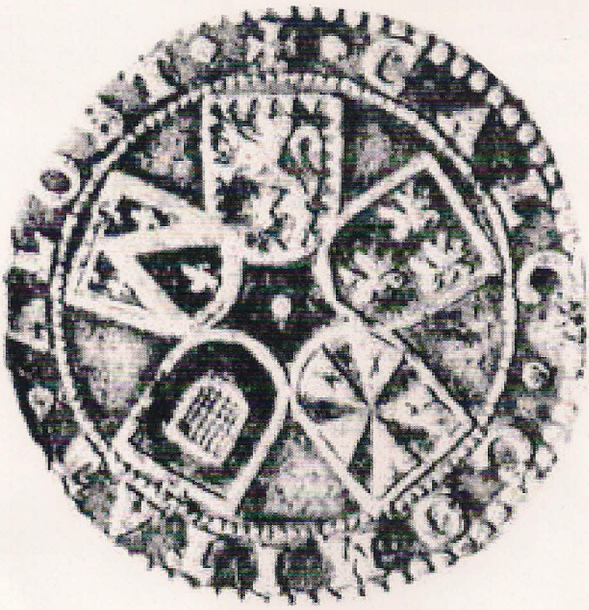

Afgiftekantoor: 9340 Lede
Erkenning: P303215

Verantw. uitg.: Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare